

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Факультет №6

Кафедра кримінального права та кримінології

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ

ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

навчальної дисципліни Кримінальне право (Загальна частина)

обов'язкових компонент

освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,

081 Право (правозастосування)

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023 р. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 21.09.2023 р. № 8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 р. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 6 (протокол від 28.08.2023 р. № 7)

Розробники:

1. Зав. кафедрою, д.ю.н., професор Харченко В. Б.
2. Професор кафедри, д.ю.н., професор Ємельянов В. П.
3. Професор кафедри, д.ю.н., професор Шульга А. М.
4. Доцент кафедри, к.ю.н., доцент Кундеус В. Г.
5. Доцент кафедри, к.ю.н., доцент Вапсва Ю. А.
6. Ст. викладач кафедри Митрофанова Ю. С.

Рецензенти:

1. В. о. завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент Рибалко Г. С.
2. Професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Яценко А. М.

1. Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
081 Право (правозастосування)
(денна форма навчання)

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю	
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		Самостійна робота
Семестр № 3							
Тема № 1. Поняття кримінального права	10	2		2		6	залік
Тема № 2. Закон про кримінальну відповідальність	10	2		2		6	
Тема № 3. Кримінальна відповідальність	10	2		2		6	
Тема № 4. Кримінальне правопорушення та його види	10	2		2		6	
Тема № 5. Склад кримінального правопорушення	10	2		2		6	
Тема № 6. Об'єкт кримінального правопорушення	10	2		2		4	
Тема № 7. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення	10	2		4		6	
Тема № 8. Суб'єкт кримінального правопорушення	10	2		2		4	
Тема № 9. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення	10	2		4		6	
Всього за семестр № 3:	90	18		22		50	

Семестр № 4							екзамен
Тема № 10. Стадії вчинення кримінального правопорушення	12	2		4		6	
Тема № 11. Співучасть у кримінальному правопорушенні	12	2		4		6	
Тема № 12. Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень	10	2		2		6	
Тема № 13. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння	16	2		6		8	
Тема № 14. Звільнення від кримінальної відповідальності	8	2		2		4	
Тема № 15. Покарання та його види	10	2		4		4	
Тема № 16. Призначення покарання	12	2		4		6	
Тема № 17. Звільнення від покарання та його відбування	12	2		4		6	
Тема № 18. Судимість, її погашення та зняття	8	2		2		4	
Тема № 19. Обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру. Заходи щодо юридичних осіб	12	2		4		6	
Тема № 20. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	8	2		2		4	
Всього за семестр № 4:	120	22		38		60	

**Розподіл часу навчальної дисципліни за темами
081 Право (правозастосування)
(заочна форма навчання)
2.**

Номер та назва навчальної теми	Кількість годин, відведених на вивчення навчальної дисципліни					Вид контролю	
	Всього	з них:					
		Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття		Самостійна робота
Семестр № 3							
Тема № 1. Поняття кримінального права	6	1		1		5	залік
Тема № 2. Закон про кримінальну відповідальність	6	1		1		5	
Тема № 3. Кримінальна відповідальність	10					10	
Тема № 4. Кримінальне правопорушення та його види	12			2		10	
Тема № 5. Склад кримінального правопорушення	14			2		10	
Тема № 6. Об'єкт кримінального правопорушення	10					10	
Тема № 7. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення	12			2		10	
Тема № 8. Суб'єкт кримінального правопорушення	10					10	
Тема № 9. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення	10					10	
Всього за семестр № 2:	90	2		8		80	

Семестр № 4							Курсова робота, екзамен
Тема № 10. Стадії вчинення кримінального правопорушення	12			2		10	
Тема № 11. Співучасть у кримінальному правопорушенні	14	2		2		10	
Тема № 12. Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень	12			2		10	
Тема № 13. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння	10					10	
Тема № 14. Звільнення від кримінальної відповідальності	10					10	
Тема № 15. Покарання та його види	11	1				10	
Тема № 16. Призначення покарання	11	1				10	
Тема № 17. Звільнення від покарання та його відбuvання	10					10	
Тема № 18. Судимість, її погашення та зняття	10					10	
Тема № 19. Обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру. Заходи щодо юридичних осіб	10					10	
Тема № 20. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	10					10	
Всього за семестр № 4:	120	4		6		110	

3. Методичні вказівки до практичних занять

Тема № 1. Поняття кримінального права
Семінарське заняття
Тема: Поняття кримінального права.

Кількість годин – 2.

Навчальні питання:

1. Виникнення поняття «кримінальне право» та загальна характеристика чотирьох значень цього поняття.
2. Кримінальне право як галузь законодавства (предмет, метод, завдання та функції кримінального законодавства).
3. Кримінальне право як галузь права. Принципи кримінального права, правозастосування та правотворчість як складові компоненти галузі кримінального права.
4. Наука кримінального права. Предмет і методи науки кримінального права.
5. Кримінальне право як навчальна дисципліна.
6. Кримінальне право та суміжні правові галузі.

Методичні вказівки

Починаючи вивчення цієї теми, студентам слід розуміти, що у навчальній та науковій літературі немає єдності поглядів відносно кількості значень поняття «кримінальне право». Одні автори розглядають поняття «кримінальне право» у чотирьох значеннях, а саме: 1) кримінальне право як галузь законодавства; 2) кримінальне право як галузь права; 3) наука кримінального права; 4) кримінальне право як навчальна дисципліна. Прибічники другої позиції розглядають поняття «кримінальне право» у трьох значеннях, а саме: кримінальне право як галузь права, наука кримінального права, кримінальне право як навчальна дисципліна, тобто ототожнюють поняття кримінальне право як галузь законодавства та кримінальне право як галузь права. Остання позиція є неточною та такою, що суперечить п. 8 рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рн/2004, в якому прямо вказується, що кримінальне право не обмежується лише кримінальним законодавством як однією з його форм, а включає також інші соціальні регулятори. У цьому зв'язку слід мати на увазі, що відповідно до ст. 3 КК України єдиним джерелом кримінального законодавства є виключно Кримінальний кодекс України, тоді як джерелами кримінального права як галузі права виступають Конституція України, КК України, міжнародні договори, постанови Пленуму Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України.

Розглядаючи друге питання, слід зазначити, що кримінальне право як галузь законодавства – це система юридичних норм, прийнятих Верховною Радою України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями, види і розміри покарань за їх вчинення, а також інші кримінально-правові наслідки. Таким чином, *предметом* кримінального права як галузі законодавства є законодавство про кримінальну відповідальність та інші кримінально-правові наслідки. На *метод* кримінального законодавства прямо вказується у ч. 2 ст. 1 КК, відповідно до якої він складається з двох частин: 1) визначення, які суспільно небезпечні діяння є кримінально-протиправними; 2) визначення, які покарання застосовуються до осіб, що вчинили такі діяння. *Завдання* кримінального законодавства визначені у ч.1 ст. 1 КК України. З предметом та завданнями тісно пов'язані *функції* кримінального законодавства – охоронна, запобіжна (превентивна) та регулятивна функції.

При розгляді третього питання слід мати на увазі, що кримінальне право як галузь права – поняття більш широке, яке охоплює не тільки кримінальне законодавство з його предметом, методом, завданнями та функціями, але й принципи кримінального права, правозастосування та правотворчість.

У четвертому питанні, говорячи про науку кримінального права, слід зауважити, що *предмет* науки кримінального права включає: 1) надання коментарів до чинного кримінального законодавства; 2) вивчення історії вітчизняного кримінального законодавства; 3) порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства; 4) дослідження міжнародного кримінального права; 5) вивчення історії та сучасного стану правозастосування; 6) вивчення розробок та поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців; 7) розробка пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства

та правозастосовної практики з урахуванням соціальної обумовленості, підстав і принципів криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь. *Методи* науки кримінального права – це ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища, що становлять предмет даної науки. Методи поділяють на основні та допоміжні. До основних методів науки кримінального права належать: філософський (або діалектичний) метод пізнання, історико-правовий (або генетичний), логіко-юридичний (або догматичний), порівняльно-правовий (або компаративістський), соціологічний, системно-структурний методи дослідження. В якості наука кримінального права використовує методи математичного моделювання, психологічного аналізу, експертних оцінок тощо.

Розглядаючи п'яте питання, слід зазначити, що кримінальне право як навчальна дисципліна – це сукупність навчального матеріалу, в якому розглядаються теоретичні положення, що розкривають зміст кримінально-правових норм. Крім цього навчальна дисципліна включає також ознайомлення з правозастосовною практикою, з положеннями кримінального права зарубіжних країн та з певними науковими розробками.

При розгляді шостого питання слід звернути увагу на те, що кримінальне право тісно пов'язане з іншими правовими галузями, особливо такими як конституційне, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче, адміністративне, міжнародне право.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1 – 3; основна література: 1 - 7; додаткова література: 1, 31.

Тема № 2. Закон про кримінальну відповідальність Семінарське заняття

Тема: Закон про кримінальну відповідальність

Кількість годин – 2.

Навчальні питання:

1. Поняття Закону про кримінальну відповідальність.
2. Структура Кримінального кодексу України
3. Структура кримінально-правової норми. Види диспозицій та санкцій.
4. Поняття та види тлумачення Закону про кримінальну відповідальність.

Методичні вказівки

Починаючи вивчення цієї теми, студентам слід добре розуміти, що поняття «закон про кримінальну відповідальність» використовується у двох значеннях – широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні цим поняттям охоплюється все кримінальне законодавство в цілому, тобто Кримінальний кодекс України. Саме таке розуміння відбиває, наприклад, назва Розділу II Загальної частини КК України, назва ст. 3 та зміст ч. 1 ст. 3 КК України. У вузькому розумінні цим поняттям визначаються або певні положення Кодексу про відповідальність за ті чи інші види кримінально-протиправних посягань, або знов прийняті закони про кримінальну відповідальність, які згідно з ч. 2 ст. 3 КК включаються до цього Кодексу після набрання ними чинності.

Розглядаючи друге питання про структуру кримінального кодексу, слід запам'ятати, що Кримінальний кодекс України містить Загальну та Особливу частини. Норми Загальної частини мають загальне значення; їхня дія поширюється на всі приписи Особливої частини Кодексу.

Сутність і призначення норм Загальної частини Кримінального кодексу виявляються лише в органічній єдності з положеннями його Особливої частини.

Загальна та Особлива частини взаємопов'язані і складають систематизовану єдність. Неможливо застосовувати норми Особливої частини, якщо не звертатись при цьому до Загальної. Загальна та Особлива частини, в свою чергу, поділяються на розділи, а розділи — на окремі статті.

Крім Загальної та Особливої частин, КК України містить Прикінцеві та перехідні положення, які складаються з двох розділів, а також додаток з Переліком майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком.

При розгляді третього питання слід засвоїти, що за технікою побудови і способом описування ознак конкретного виду злочину у чинному кримінальному законодавстві розрізняють чотири види диспозицій: просту, описову, бланкетну, відсильну.

Варто пам'ятати, що чинне кримінальне законодавство використовує два види санкцій: відносно - визначену та альтернативну.

У четвертому питанні слід звернути увагу, що за своїм змістом певні кримінально-правові норми не завжди сприймаються однозначно. Застосування кримінального закону передбачає необхідність його тлумачення, тобто з'ясування волі законодавця, усвідомлення змісту закону, точне пояснення вживаних термінів.

Необхідно засвоїти, що залежно від критерію, покладеного в основу поділу тлумачення на види, наука кримінального права розрізняє тлумачення закону: за суб'єктом; за способом (прийомом); за обсягом.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1 – 3; основна література: 1 – 7; додаткова література: 1, 31.

Практичне заняття

Тема: Дія Закону про кримінальну відповідальність у часі та просторі

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Порядок набрання та втрати чинності законом про кримінальну відповідальність.
2. Дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Зворотна дія закону.
3. Зміст принципів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі.
4. Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину.

Методичні вказівки

Під час вивчення першого питання студентам слід знати, що питання про час набрання законом чинності врегульоване в ч. 1 ст. 4 КК: «Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Це положення включено в КК відповідно до ч. 5 ст. 94 Конституції України. На підставі цього можливі три строки набрання новим законом чинності:

1) після десяти днів з дня його офіційного оприлюднення, але не раніше дня його опублікування.

2) з дня його опублікування в офіційному виданні.

3) з того строку, який в ньому зазначений.

При вивченні другого питання студентам необхідно засвоїти, що чинність закону про кримінальну відповідальність у часі припускає усвідомлення таких положень:

1) набрання чинності закону про кримінальну відповідальність;

2) припинення чинності закону про кримінальну відповідальність;

3) зворотну дію закону про кримінальну відповідальність.

Далі необхідно уважно ознайомитися зі ст. 4 КК.

Усунення або встановлення караності діяння, а також пом'якшення або посилення покарання здійснюються шляхом законодавчого виключення чи введення нового складу злочину, шляхом зміни диспозиції або санкції, а також шляхом введення або виключення обставин, які зменшують або збільшують ступінь суспільної небезпеки певного кримінального правопорушення.

Також слід звернути увагу на підстави припинення чинності закону про кримінальну відповідальність.

Належить також запам'ятати, що закон, який скасовує злочинність діяння або

пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотну дію у часі (ч. 1 ст. 5 КК). Той же закон, який встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної сили (ч.2ст.5 КК).

Розкриваючи третє питання, слід засвоїти, що чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі базується на таких принципах:

- територіальному;
- громадянства;
- космополітичному (універсальному);
- реальному.

При розгляді четвертого питання студенти повинні засвоїти, що у ст. 10 КК вперше в історії вітчизняного кримінального законодавства передбачений інститут екстрадиції, тобто видачі особи іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду за злочин, вчинений поза межами України.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 -7; додаткова література: 31.

Тема № 3. Кримінальна відповідальність

Семінарське заняття

Тема: Кримінальна відповідальність

Кількість годин - 2г.

Навчальні питання:

1. Поняття кримінальної відповідальності.
2. Момент виникнення та припинення кримінальної відповідальності.
3. Форми реалізації кримінальної відповідальності.
4. Підстава кримінальної відповідальності.
5. Обставини, що виключають можливість застосування кримінальної відповідальності.

Методичні вказівки

Починаючи вивчення даної теми, слід мати на увазі, що у сучасній літературі поняття «кримінальна відповідальність» розглядається у двох розуміннях – вузькому та широкому. У вузькому розумінні кримінальна відповідальність розглядається як реакція держави на вчинене в минулому кримінальне правопорушення та як несприятливі наслідки для винної особи після кримінально-протиправної поведінки, тобто як негативна (ретроспективна) відповідальність. У широкому розумінні кримінальна відповідальність розглядається як комплексний кримінально-правовий інститут, в якому в нерозривному діалектичному зв'язку перебувають негативний та позитивний аспекти кримінальної відповідальності, оскільки кримінальний закон не тільки передбачає несприятливі наслідки за вчинення кримінально-протиправного посягання, але й містить норми, які стимулюють правомірну поведінку.

При розгляді другого питання варто зазначити, що кримінальна відповідальність протікає в рамках кримінально-правових відносин, проте їх часові межі є різними. Наступає негативна (ретроспективна) кримінальна відповідальність з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Це положення закріплене в рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положень ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканість). Момент закінчення такої відповідальності пов'язують з моментом погашення або зняття судимості. Однак такий погляд на момент

виникнення і припинення кримінальної відповідальності не є загальновизнаним у науці кримінального права.

При вивченні третього питання теми рекомендується проаналізувати три основні форми реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності (в науковій літературі іноді ці форми називають видами індивідуалізації кримінальної відповідальності): перша – засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання; друга форма – засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється; третя (найбільш типова форма) – засудження особи з призначенням їй конкретного виду та міри покарання, поєднане з необхідністю його відбування. Слід пам'ятати, що останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють у особи судимість як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання.

Розглядаючи четверте питання, необхідно звернути увагу на те, що згідно з ч. 1 ст. 2 КК «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом». Як видно з тексту Закону, в межах єдиної підстави кримінальної відповідальності можна виділити фактичну та юридичну (правову) сторони. Фактична сторона – це вчинення в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння. А юридична (правова) сторона – це передбачення такого діяння у відповідному складі кримінального правопорушення, що міститься в КК України. При цьому також слід мати на увазі, що кримінальна відповідальність – це реакція держави на вчинене особою кримінально-протиправне посягання, яка знаходить своє вираження в обвинувальному вирокі суду, на що прямо вказує ч. 2 ст. 2 КК. Таким чином, в межах єдиної підстави кримінальної відповідальності слід розрізняти матеріальний та процесуальний аспекти (компоненти), де матеріальний аспект (компонент), передбачений ч. 1 ст. 2 КК, має фактичну та юридичну (правову) сторони, а процесуальний аспект (компонент), передбачений ч. 2 ст. 2 КК, має вигляд обвинувального вироку суду.

При вивченні студентами п'ятого питання необхідно знати, що дані обставини розглядаються у сучасній кримінально-правовій літературі як досить широка категорія, котра включає до себе як обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, а також інші обставини, наявність яких виключає можливість застосування кримінальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 2 – 5.

Тема № 4. Кримінальне правопорушення та його види.

Практичне заняття

Тема: Поняття, ознаки, елементи та класифікація кримінальних правопорушень

Кількість годин -2 г.

Навчальні питання:

1. Поняття кримінального правопорушення.
2. Ознаки та елементи кримінального правопорушення як вольового вчинку людини.
3. Класифікація кримінальних правопорушень
4. Загальне визначення кримінального правопорушення в законі про кримінальну відповідальність.
5. Кримінально-правове значення правомірного вчинку (правомірної поведінки).

Методичні вказівки

При вивченні цієї теми перш за все слід з'ясувати, що кримінальне правопорушення розглядається в юридичній літературі як соціальне і як правове явище, тому ця категорія має

два значення: 1) як вчинюване в реальній дійсності суспільно небезпечне діяння, тобто як вольовий вчинок людини, як кримінально-протиправне посягання; 2) як загальне визначення кримінального правопорушення, що має місце в законі про кримінальну відповідальність.

Кримінальне правопорушення як будь-яке вчинюване в реальній дійсності суспільно небезпечне діяння, тобто кримінально-протиправне посягання, є завжди вольовим вчинком людини, якому притаманні об'єктивні та суб'єктивні властивості. Об'єктивно це діяння завжди на щось посягає шляхом вчинення дії або бездіяльності та спричиняє істотну шкоду фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Суб'єктивно воно є проявом свідомості та волі, мотивації та цілеспрямованості поведінки людини, яка здатна зазнавати кримінальну відповідальність. За своєю суттю реально вчинюване кримінальне правопорушення – це фактична сторона матеріального аспекту (компоненту) єдиної підстави кримінальної відповідальності. Тому в науковій літературі кримінальним правопорушенням визнається конкретний акт вольової суспільно небезпечної поведінки людини, вчинений під контролем її свідомості.

Загальне визначення кримінального правопорушення – це його визначення, що надане у ч. 1 ст. 11 КК України. За своєю суттю – це наукова абстракція, яка надає його загальну характеристику в законі про кримінальну відповідальність.

Отже співвідношення між реально вчинюваним кримінальним правопорушенням та його загальним визначенням в КК України можливо уявити собі, образно кажучи, наприклад, як співвідношення між реально існуючим будинком чи реальним захворюванням та загальним визначенням понять «будинок» чи «хвороба» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови.

При розгляді другого питання необхідно звернути увагу на те, що кримінальне правопорушення як вольовий вчинок людини має свої ознаки та елементи.

До *ознак* кримінального правопорушення відносяться: суспільна небезпечність, винність, протиправність, караність. При цьому суспільна небезпечність та винність є сутнісними ознаками, а протиправність і караність – формальними ознаками кримінального правопорушення. Обговорюючи таку ознаку як суспільна небезпечність, треба звернути увагу на характер та ступень суспільної небезпечності. Розглядаючи таку ознаку як винність, слід зазначити, що ця сутнісна ознака кримінального правопорушення характеризує його внутрішній психологічний зміст, вона розкриває психічне ставлення особи до суспільно небезпечного діяння та його наслідків. У цій ознаці відбивається найважливіший принцип кримінального права – принцип суб'єктивного ставлення у провину, тобто відповідальності тільки за наявності вини. Тому одним з компонентів винності є також здатність особи до ставлення у провину. Крім того певний вплив на винність мають також поведінка потерпілого та обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання. Тобто винність може бути визначена як сукупність об'єктивних і суб'єктивних обставин під кутом зору того, як вони відображаються у свідомості та волі особи, що вчинила передбачене кримінальним законом діяння.

Елементи кримінального правопорушення як вольового вчинку людини відображають складові компоненти вчиненого в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння. До таких компонентів відносяться: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона кримінально-протиправного посягання. *Об'єкт* кримінального правопорушення – це те, на що кримінально каране діяння посягає та чому спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди. *Об'єктивна сторона* – це зовнішній прояв діяння, який складають: суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення діяння. *Суб'єкт* кримінального правопорушення – це фізична осудна особа, яка вчинила діяння у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. *Суб'єктивна сторона* – це внутрішній зміст діяння, який складають: вина у формі умислу або необережності, мотив та мета вчинення діяння, а також емоційний стан, потреби та інтереси, які мали місце при вчиненні кримінально-протиправного посягання.

Третє питання стосується класифікації кримінальних правопорушень, тобто поділу їх на види (групи, категорії) залежно від того чи іншого критерію.

Стаття 12 КК України, яка так і називається «Класифікація кримінальних правопорушень», здійснює їх поділ за таким критерієм як ступень тяжкості. Залежно від цього критерію ст. 12 КК поділяє кримінальні правопорушення на кримінальні проступки і злочини. Останні, у свою чергу поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі злочини.

В залежності від особливостей зв'язку структурних елементів кримінальних правопорушень вони поділяються на прості та складні (ускладнені). Прості поділяються на дві категорії: 1) діяння, які складаються з однієї дії чи бездіяльності та одного наслідку (наприклад, ст. 119 КК); 2) діяння, які складаються з однієї дії та двох або більше наслідків (наприклад, ч.2 ст. 194 КК). Складні (ускладнені) кримінальні правопорушення поділяються на три категорії: триваючі, продовжувані та складені діяння.

Розглядаючи четверте питання, слід зауважити, що в історії кримінального законодавства та сучасних кримінальних кодексах зарубіжних країн загальні визначення кримінально-протиправних посягань неоднакові. В залежності від того, чому надається перевага – правовій чи соціальній характеристиці – виділяють три типи загального визначення кримінального правопорушення (злочину) – так звані «формальне», «матеріальне» та «формально-матеріальне» визначення. У цьому зв'язку слід також звернути увагу на положення ч. 2 ст. 11 КК України.

При розгляді п'ятого питання слід з'ясувати, що на підставі низці сучасних наукових поглядів та положень чинного кримінального законодавства можливо виокремити такі види правомірного вчинку: 1) звичайна законослухняна поведінка, не пов'язана зі спричиненням будь-якої шкоди охоронюваним кримінальним законом об'єктам; 2) правомірна поведінка, пов'язана зі спричиненням певної шкоди, що поділяється на: а) правомірну поведінку, яка виключає можливість застосування кримінальної відповідальності, б) позитивну посткримінальну поведінку.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 6, 16.

Тема № 5. Склад кримінального правопорушення Семінарське заняття

Тема: Склад кримінального правопорушення та його ознаки

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття складу кримінального правопорушення.
2. Класифікація складів кримінальних правопорушень
3. Ознаки складу кримінального правопорушення.
4. Співвідношення елементів кримінального правопорушення як вчиненого в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання та ознак складу кримінального правопорушення.
5. Поняття складу правомірного вчинку (правомірної поведінки) та інших діянь, вчинених за обставин, що виключають можливість застосування кримінальної відповідальності.
6. Кваліфікація кримінального правопорушення: поняття, види, підстави кваліфікації та правила кваліфікації при конкуренції та колізії правових норм.

Методичні вказівки

Відповідно до положень ч. 1 ст. 2 КК України якщо вчинене в реальній дійсності кримінально-протиправне посягання є фактичною стороною єдиної підстави кримінальної відповідальності, то склад кримінального правопорушення – юридичною (правовою) стороною цієї підстави. В науковій та навчальній літературі склад кримінального правопорушення визначається як сукупність встановлених в законі про кримінальну відповідальність ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як кримінально-протиправне посягання. За своєю суттю склад кримінального правопорушення – це наукова абстракція, законодавча модель діянь певного виду, яка вміщує в себе всі найсуттєвіші, найнеобхідніші та типові ознаки конкретних діянь, визнаних кримінально караними. Отже, склад кримінального правопорушення слід відрізнити від кримінального правопорушення, як вчиненого в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання. Кримінальне правопорушення – це конкретний акт вольової поведінки людини, це явище об'єктивної дійсності, яке реально вчиняється у житті людей. Склад кримінального правопорушення – це правова характеристика діянь такого виду, яка надається у кримінальному законодавстві. Таким чином, співвідношення між реально вчинюваним кримінальним правопорушенням і складом кримінального правопорушення можна уявити собі, образно кажучи, наприклад, як співвідношення між реально існуючим будинком і типовим проектом на будинки такого виду, між реальною хворобою та інформацією про неї у медичному довіднику.

Друге питання стосується класифікації складів кримінальних правопорушень, тобто поділу їх на види (групи, категорії) залежно від того чи іншого критерію.

В залежності від ступеня узагальненості ознак складів кримінальних правопорушень їх поділяють на конкретний, родовий та загальний склад.

Конкретний склад – це правова характеристика кримінальних правопорушень певного виду. Ознаки конкретного складу концентруються відповідно до окремих статей Особливої частини КК України.

Родовий склад (родове поняття складу) – це певна група складів кримінальних правопорушень, які схожі за своїм змістом. Така група складів може бути як формально (офіційно) визначеною, так і науково обґрунтованою. Прикладом формального (офіційного) визначення родових складів є поділ Особливої частини КК України на розділи. Крім того, в науковій літературі виділяють родові склади наскрізного характеру, які визначають шляхом зведення в одну групу складів, розташованих у різних розділах Особливої частини КК, але схожих за своїм змістом. (наприклад, родовий склад терористичних злочинів, родовий склад викрадення, родовий склад хуліганських кримінальних правопорушень). У певних випадках у межах родового складу виділяють також *видові* склади кримінальних правопорушень.

Загальний склад (загальне поняття складу) – це сукупність всіх складів кримінальних правопорушень, що містяться в Кримінальному кодексі України.

Конкретні склади кримінальних правопорушень, у свою чергу, також поділяються на певні групи (види) в залежності від того чи іншого критерію.

В залежності від того, чи є настання суспільно небезпечного наслідку такою ознакою, що безпосередньо передбачена у певній статті закону, чи ні, склади кримінальних правопорушень можна поділити на: 1) склади з ознаками наслідків діяння і 2) склади без ознак наслідків діяння. В літературі їх зазвичай називають як «матеріальні» та «формальні» склади. Однак, така термінологія не відповідає самій суті складу кримінального правопорушення, який не є матеріальною субстанцією, а є науковою абстракцією, що сформульована в законі. Тому за своєю суттю всі склади кримінальних правопорушень є формальними, бо надають формальне визначення кримінально караних діянь, а всі кримінальні правопорушення є матеріальними, оскільки вчиняються у реальному житті. Різновидом складів без ознак наслідків діяння є так звані «усічені» склади, в яких момент закінчення кримінального правопорушення переноситься або на момент замаху на кримінальне правопорушення, або на момент готування до нього.

За ступенем суспільної небезпечності передбачених кримінально караних діянь склади

кримінальних правопорушень поділяються на три види: основний, кваліфікований і так званий «привілейований».

Залежно від того, яка за своїм значенням кримінально-правова норма (загальна чи спеціальна) міститься у статті закону, склади також можуть бути загальними (базовими) та спеціальними.

За особливості передбачення ознак складу кримінального правопорушення в законі вони поділяються на прості та складні. До складних відносяться: 1) склади з ознаками альтернативно визначених діянь; 2) склади з ознаками двох і більше об'єктів; 3) склади з ознаками двох форм вини. Прості та складні склади кримінальних правопорушень слід відрізняти від простих та складних кримінальних правопорушень як вчинюваних в реальній дійсності кримінально-протиправних посягань.

При розгляді третього питання слід зазначити, що всі ознаки складу кримінального правопорушення взаємопов'язані і при вчиненні кримінально караного діяння повинні бути встановлені у повному обсязі. Відсутність у діянні будь-якої ознаки певного конкретного складу свідчить про відсутність у діянні ознак складу кримінального правопорушення в цілому, тобто про неможливість притягнення до кримінальної відповідальності за даним складом або взагалі за будь-яким складом. В науці визнано, що оптимальною є класифікація ознак складу кримінального правопорушення у відповідності з елементами вчинюваного в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання. За цим критерієм всі ознаки складу кримінального правопорушення поділяються на такі чотири групи: 1) ознаки, що характеризують об'єкт; 2) ознаки, що характеризують об'єктивну сторону; 3) ознаки, що характеризують суб'єкта; 4) ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону діяння. Ознаки складу, які характеризують елементи кримінального правопорушення, в літературі нерідко називають як «елементи складу». Однак, такий термін є неточним, оскільки терміном «елемент» доцільно користуватися, коли йдеться про реалії життя, а терміном «ознаки» - коли йдеться про їх теоретичне визначення чи правову характеристику. Ознаки складів поділяють також на постійні та перемінні, кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі, обов'язкові та факультативні. Поділ ознак на обов'язкові та факультативні можливий лише на рівні загального складу, оскільки у конкретному складі всі ознаки є обов'язковими.

Розглядаючи четверте питання, необхідно мати уявлення про співвідношення елементів кримінального правопорушення та ознак складу кримінального правопорушення не тільки тому, що елементи кримінального правопорушення є складовими компонентами вчинюваного в реальній дійсності діяння, а ознаки складу є відповідною характеристикою цих елементів у кримінальному законі, але й тому, що у певних випадках ознаки одного складу можуть охоплювати елементи кількох діянь, і навпаки, елементи одного діяння можуть охоплюватися ознаками кількох складів.

При розгляді п'ятого питання слід мати на увазі, що у сучасній літературі поряд з взаємопов'язаними категоріями «злочин» та «не-злочин» визначають і такі відповідні ним категорії як «склад злочину» (у сучасному розумінні – склад кримінального правопорушення) та склад «не-злочину». Під останнім розуміють склад правомірного вчинку (правомірної поведінки), а також інших діянь, вчинюваних за обставин, що виключають можливість застосування кримінальної відповідальності.

Розглядаючи шосте питання, слід констатувати, що кваліфікація кримінального правопорушення – це встановлення відповідності між елементами вчиненого в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання та передбаченими законом про кримінальну відповідальність ознаками складу кримінального правопорушення. Тобто кваліфікація кримінального правопорушення означає, що вчинене винною особою діяння підпадає під ознаки відповідної статті, або частини статті, або відповідного пункту певної частини статті Особливої частини КК України. Також слід звернути увагу на підстави кваліфікації (фактичну та юридичну) та правила кваліфікації при конкуренції та колізії правових норм.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 7, 31.

**Тема № 6. Об'єкт кримінального правопорушення
Семінарське заняття**

Тема: Об'єкт кримінального правопорушення

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття об'єкта кримінально-протиправного посягання та ознак об'єкта у складах кримінальних правопорушень.
2. Види об'єктів кримінально-протиправних посягань та ознак об'єктів у складах кримінальних правопорушень.
3. Предмет кримінального правопорушення та його значення.
4. Потерпілий від кримінального правопорушення.

Методичні вказівки

Об'єкт кримінального правопорушення - це те, на що кримінально каране діяння посягає та чому спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди. При цьому кримінальну відповідальність тягне посягання лише на той об'єкт, який знаходиться під охороною кримінального закону. Приблизний перелік таких об'єктів визначений у ч. 1 ст. 1 КК України. Більш детально ознаки об'єктів тих чи інших діянь визначаються у статтях Особливої частини КК. Отже, в якості ознак об'єкта кримінального правопорушення, що вчиняється в реальному житті як кримінально-протиправне посягання, можна визначити такі: 1) це конкретне явище реальної дійсності (життя чи здоров'я особи, права, свободи, довкілля, конституційний устрій, громадська безпека, громадський порядок, мир та безпека людства тощо); 2) цьому об'єкту кримінально-протиправне посягання спричиняє істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди; 3) цей об'єкт знаходиться під охороною закону про кримінальну відповідальність..

Закон про кримінальну відповідальність не містить загального визначення поняття об'єкту кримінального правопорушення. Його намагається дати наука кримінального права, але всі визначення досить суперечливі. Одні автори визнають ним суспільні відносини, інші блага, людей, певні цінності, соціальну оболонку, правоохоронні інтереси тощо. Тут слід зауважити, що фактично дискусія йдеться не про об'єкти реальних діянь, а про те, яким же найбільш загальним терміном можливо охопити всі об'єкти кримінально-протиправних посягань, тобто про ознаки об'єкта у загальному складі кримінального правопорушення.

Починаючи вивчати друге питання теми, слід уяснити, що традиційно об'єкти кримінальних правопорушень класифікуються за двома критеріями: 1) в залежності від ступеня узагальненості – по «вертикалі» їх поділяють на загальний, родовий та безпосередній і 2) в залежності від важливості безпосереднього об'єкту – по «горизонталі» безпосередні об'єкти поділяють на основний, додатковий обов'язковий та додатковий факультативний. В основу даної класифікації покладена структура чинного КК України, у зв'язку з чим потрібне уточнення у тому плані, а що саме тут піддане класифікації – об'єкти вчинюваних в реальній дійсності діянь чи ознаки об'єктів у відповідних складах кримінальних правопорушень, реальні явища дійсності чи їх теоретичні узагальнення.

Справа в тому, що в реальній дійсності кримінальне правопорушення – це конкретний акт свідомої вольової поведінки людини, тому кримінально-протиправне посягання завжди конкретне і посягає воно на один або декілька конкретних (безпосередніх) об'єктів. Ніякого «родового» чи «загального» кримінального правопорушення у реальному житті не існує, а тому не може бути «родового» чи «загального» об'єкта посягання. Так звані «родовий» чи «загальний» об'єкти – це не реальні об'єкти посягання, а поняття, які узагальнюють ознаки об'єктів конкретних складів кримінальних правопорушень на рівні родового та загального складу. Те ж стосується і класифікації об'єктів по «горизонталі», бо в реальній дійсності винна особа, посягаючи на декілька об'єктів, у своїй свідомості ніяким чином їх не поділяє. Такий розподіл ознак безпосередніх об'єктів здійснює законодавець у конкретному складі кримінального правопорушення, при чому в різні періоди законотворення і в різних державах в одних і тих же статтях закону ознаки основних та додаткових об'єктів ніколи не були постійними, а, навпаки, мали мінливий характер. Таким чином, так звана класифікація об'єктів по «вертикалі» та по «горизонталі» має відношення не до категорії «кримінальне правопорушення», а до категорії «склад кримінального правопорушення».

Розглядаючи третє питання, слід з'ясувати, що поряд з об'єктом кримінального правопорушення у статтях кримінального закону прямо вказується також і на предмет посягання. Тобто предмет кримінального правопорушення є факультативною ознакою загального складу кримінального правопорушення, бо якщо його ознаки прямо передбачені у конкретному складі, то вони автоматично набувають обов'язкових ознак цього складу.

При розгляді четвертого питання слід звернути увагу на те, що ознаки потерпілого можуть бути визначені як в основному складі кримінального правопорушення, так і в кваліфікованому складі, при цьому вони можуть бути прямо визначеними або цілком зрозумілими. До того ж особливості потерпілого закон враховує не тільки з позиції того чи іншого його статусу (жінка у стані вагітності, малолітня чи неповнолітня особа тощо), але й з позиції його поведінки, яка сприяє вчиненню проти нього кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 8.

Тема № 7. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення.

Практичне заняття № 1

Тема: Об'єктивна сторона кримінального правопорушення та ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття об'єктивної сторони кримінального правопорушення як реально вчинюваного кримінально-протиправного посягання та ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
2. Суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність. Властивості, що притаманні вчинюваному в реальній дійсності діянню.
3. Класифікація дій.

Методичні вказівки

При відповіді на перше питання теми, необхідно визначити та розкрити зміст об'єктивної сторони кримінального правопорушення та ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Треба чітко уявити, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення як скоєного в реальній дійсності вольового вчинку людини – це його зовнішній бік (зовнішній вираз). Цей зовнішній вираз проявляється у суспільстві через такі притаманні йому складові компоненти як: суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та наслідками, місце, час, спосіб, обстановка, засоби вчинення діяння. Всі ці обставини властиві об'єктивній

стороні будь-якого кримінального правопорушення як явищу об'єктивної реальності, вони проявляються завжди, коли вчиняється кримінально-протиправне посягання. Тоді як об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв діяння. Всі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення поділяють на обов'язкові та факультативні. До обов'язкових відносять діяння у формі дії або бездіяльності, до факультативних – всі інші ознаки об'єктивної сторони, оскільки ознаки діяння передбачаються у всіх статтях Особливої частини КК, а ознаки всіх інших обставин – лише в певних окремих статтях. Але цей поділ можливий лише на рівні загального складу, бо якщо будь-яка ознака прямо передбачена у конкретному складі, то вона автоматично становиться обов'язковою ознакою цього складу.

Розглядаючи друге питання слід зазначити, що термін «діяння» використовується в КК України та правозастосовній практиці у двох значеннях – широкому та вузькому розуміннях. У широкому розумінні цей термін використовується для визначення поняття «кримінальне правопорушення», тобто як синонім цього поняття. Саме у такому розумінні термін «діяння» використовується у ч. 1 ст. 11 КК України. У вузькому розумінні цей термін визначає діяння як один з компонентів об'єктивної сторони кримінально-протиправного посягання. У цьому розумінні діяння є ключовим компонентом об'єктивної сторони будь-якого кримінального правопорушення й обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Діяння визначається в літературі як акт поведінки людини, якому притаманні такі властивості: 1) суспільна небезпечність, 2) протиправність; 3) конкретність; 4) свідомість; 5) вольове виявлення.

Третє питання стосується класифікації дій за відповідними критеріями. Слід зауважити, що з фізичної сторони дія може бути простою та складною, а залежно від впливу на об'єкт посягання дії поділяють на фізичні та інформаційні.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 9,

Практичне заняття № 2, 3

Тема: Об'єктивна сторона кримінального правопорушення та ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення

Кількість годин - 4.

Навчальні питання:

1. Суспільно небезпечні наслідки
2. Причинний зв'язок між діянням та наслідками..
3. Місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення кримінального правопорушення.

Методичні вказівки

Щодо суспільно небезпечних наслідків слід зазначити, що будь-яке суспільно небезпечне діяння в реальній дійсності породжує ті чи інші наслідки. Саме визнання діяння кримінальним правопорушенням пов'язується у чинному кримінальному законодавстві зі спричиненням цим діянням істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Тобто наслідки притаманні будь-якому вчиненому в реальній дійсності кримінально-протиправному посягання, незалежно від того, передбачені вони ознаками того чи іншого складу кримінального правопорушення, чи ні. Тому можна стверджувати, що не

існує в реальному житті безнаслідкових кримінально-протиправних посягань, а існують в КК України склади кримінальних правопорушень без вказівки на наслідки як обов'язкову ознаку даного складу.

При відповіді на питання про причинний зв'язок, треба мати на увазі, що наука кримінального права і судова практика з кримінальних справ не виробили свого особливого вчення про причинний зв'язок. Вони виходять із загальновизнаних положень філософії про причинність, ураховуючи специфіку кримінального права. Більш обґрунтованою точкою зору в науці кримінального права визнається теорія необхідного спричинення, згідно з якою причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони є закономірним, необхідним зв'язком між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками. Слід показати найбільш типові прояви необхідного причинного зв'язку і відокремити його від випадкового зв'язку. На завершення вивчення цього питання необхідно проаналізувати види необхідного причинного зв'язку, які виділяються в науці кримінального права.

Відповідаючи на третє питання теми, слід визначити поняття таких складових об'єктивної сторони кримінального правопорушення, як місце, час, спосіб, обстановка, та засоби вчинення кримінально-протиправного посягання. Необхідно навести конкретні приклади діянь, закріплених в Особливій частині КК України, в яких вказані ознаки виступають в якості обов'язкових ознак складів цих кримінальних правопорушень. На завершення цього питання слід показати значення цих ознак об'єктивної сторони складу для вирішення питання про кримінальну відповідальність: як обов'язкових ознак основного складу, як ознак кваліфікованих складів та як обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання, тобто враховуються на етапі призначення кримінального покарання.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 9.

Тема № 8. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)

Практичне заняття № 1

Тема: Поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття особи, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкта кримінального правопорушення).
2. Недоцільність визнання суб'єктом кримінального правопорушення юридичної особи або держави.
3. Стан осудності суб'єкта кримінального правопорушення.
4. Вік, з якого настає кримінальна відповідальність.
5. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: ознаки та види.

Методичні вказівки

Розглядаючи перше питання слід почати з поняття суб'єкта кримінального правопорушення, яке міститься у ч. 1 ст. 18 КК України, засвоїти існуючі точки зору щодо визначення поняття суб'єкта кримінального правопорушення, у загальному вигляді охарактеризувати ознаки.

При розгляді другого питання значну увагу слід приділити питанню неможливості притягнення до кримінальної відповідальності за Кримінальним кодексом України

юридичних осіб чи держави та на дискусію щодо цього питання у вітчизняній та зарубіжній літературі та закріплення позицій у відповідному законодавстві (КК Франції, КК штату Нью-Йорк, КК Нідерландів та ін.). Також слід звернути увагу на скоєння злочину саме фізичною особою, (ст. 6,7,8 КК України). Проаналізувати порядок застосування кримінальної відповідальності до іноземців та осіб без громадянства.

Третє питання присвячене інституту осудності. При розгляді питання про осудність як обов'язкову ознаку суб'єкта кримінального правопорушення, необхідно звернути увагу на питання про осудність те, що здатність особи під час вчинення діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної. Студенти повинні знати, в яких випадках виникає питання щодо осудності особи та розкрити зміст осудності через її інтелектуальний та вольовий моменти.

В четвертому питанні слід розглянути вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Навчитись відрізняти загальний вік кримінальної відповідальності від зниженого. Вивчити склади злочинів, за які передбачено знижений вік кримінальної відповідальності.

Розгляд останнього питання необхідно почати з визначення поняття спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Потрібно засвоїти відмінність спеціального суб'єкта від загального шляхом виділення додаткових ознак, що характеризують спеціального суб'єкта.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 10 – 12.

Практичне зняття № 2

Тема: Неосудність та обмежена осудність у кримінальному праві

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Неосудність за кримінальним правом. Формула та критерії неосудності за Кримінальним кодексом України.
2. Поняття обмеженої осудності, критерії та наслідки визнання особи обмежено осудною.
3. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин.

Методичні вказівки

Аналізуючи перше питання, необхідно звернути увагу на ч. 2 ст.19 КК України і засвоїти, що за діючим законодавством неосудність будується на співвідношенні двох критеріїв: юридичного (психологічного) і медичного (біологічного). Під час аналізу медичного критерію неосудності важливо мати на увазі, що він являє собою узагальнений перелік всіх можливих хворобливих розладів психіки людини, які можуть вплинути на свідомість та волю людини і виступати потенційною причиною неосудності. Необхідно розглянути розгорнуту характеристику кожної ознаки медичного критерію неосудності: хронічної душевної хвороби, тимчасового розладу психічної діяльності, слабоумства, іншого хворобливого стану психіки. Висвітлюючи питання про юридичний (психологічний) критерій неосудності, необхідно враховувати, що він поєднує в собі три ознаки: інтелектуальну, вольову та емоційну. Щодо емоційної ознаки – вона не закріплена у законі, треба визначитись чому. Потрібно детально і послідовно охарактеризувати кожну з цих ознак. При цьому потрібно зупинитися на тому, що розуміється під нездатністю особи

усвідомлювати свої дії і в яких випадках правомірно говорити про те, що особа не могла керувати своїми вчинками.

Вивчаючи питання слід пам'ятати, що на практиці мають місце випадки, коли особа під час вчинення злочину була визнана судом осудною, але після винесення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними.

Питання друге - про проблему обмеженої осудності в кримінальному праві, необхідно розкрити, спираючись на ст. 20 КК України, враховуючи, що ця проблема виникає лише в тому випадку, коли серед притягнених до кримінальної відповідальності трапляються особи з психічними розладами, які не виключають осудності. Слід запам'ятати, що існують як прихильники так і противники «обмеженої осудності», необхідно вказати, якими критеріями, на ваш погляд, вона повинна характеризуватися, звернути увагу на те, що визнання особи судом обмежено осудною може бути враховано при призначенні покарання та на можливість застосування до такої особи примусових заходів медичного характеру.

Щодо третього питання, то його розгляд необхідно почати з того, що зловживання спиртними напоями, наркотичними чи іншими одурманюючими речовинами знижує самоконтроль людини, у неї проявляється неадекватність сприйняття зовнішньої ситуації, нерозбірливість у виборі засобів для досягнення цілей. Необхідно навчитися розмежувати фізіологічне сп'яніння та патологічне. При фізіологічному сп'янінні не настають ті істотні зміни в психічному стані особи, які характерні для патологічного сп'яніння. З огляду на підвищену небезпечність осіб, необхідно вказати, що п. 13 ч. 2 ст. 67 КК України передбачає сп'яніння як обставину, що при призначенні покарання визнається такою, яка обтяжує вину. Але не зважаючи на це, слід також показати, що деякі закордонні Кримінальні кодекси враховують цю обставину як пом'якшуючу.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 10 – 12, 31.

Тема № 9. Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення

Практичне заняття № 1

Тема: Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення та ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення

Кількість годин -2.

Навчальні питання:

1. Поняття суб'єктивної сторони кримінального правопорушення як реально вчинюваного кримінально-протиправного посягання та ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

2. Поняття і значення вини.

3. Умисел та його види.

4. Необережність та її види.

5. Випадок (казус).

Методичні вказівки

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це його внутрішня сторона, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості та волі до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків. Змістом суб'єктивної сторони вчинюваного в реальній дійсності кримінально-протиправного посягання охоплюються такі

її складові як: вина у формі умислу або необережності, мотив, мета, а також інші компоненти психічної діяльності, до яких зазвичай відносять емоційний стан, потреби, інтереси особи, яка вчиняє кримінально каране діяння.

Зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризується тим, що вина є обов'язковою ознакою будь-якого складу кримінального правопорушення, а мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності є факультативними ознаками загального складу кримінального правопорушення. У тих же випадках, коли про ці факультативні ознаки загального складу прямо згадується у конкретному складі кримінального правопорушення, то вони набувають значення обов'язкової ознаки цього конкретного складу.

При вивченні другого питання основну увагу слід приділити вивченню поняття та значення вини. Поняття вини дається в ст. 23 КК, де вказується, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

У зв'язку з тим, що кримінальний закон визначає вину через ставлення винного як до свого діяння, так і до його наслідків, низка вчених дотримуються точки зору, що це стосується тільки тих діянь, які передбачені складами з ознаками наслідків діяння (так званими «матеріальними» складами), у тих же діяннях, які кваліфікуються за складами без ознак наслідків діяння (так званими «формальними» складами), умисел і необережність, на їх думку, мають відношення лише до діяння. Однак, таку позицію не можна вважати вірною, оскільки законодавець дав визначення вини, умислу та необережності не стосовно складу кримінального правопорушення як юридичної конструкції, про яку винна особа може взагалі нічого не знати, а стосовно вчинюваної особою дії чи бездіяльності та її наслідків, тобто кримінально-протиправного посягання, що вчиняється в реальній дійсності. Саме діяння як будь-яке реальне посягання на об'єкт неминує призводити до тих чи інших наслідків, і у винної особи завжди присутнє якесь психологічне ставлення не тільки до власних діянь, але й до їх наслідків, незалежно від того, передбачені ознаки цих наслідків у відповідних складах кримінальних правопорушень чи ні.

Розглядаючи третє питання, обов'язково необхідно засвоїти різницю між прямим та непрямим умислом на підставі їх інтелектуальної та вольової ознак. Не слід забувати про виділення в теорії кримінального права спеціальних видів умислу та їх значення для кримінальної відповідальності.

При розгляді четвертого питання необхідно засвоїти різницю між кримінальною протиправною самовпевненістю та кримінальною протиправною недбалістю, а також між непрямим умислом та кримінальною протиправною самовпевненістю на підставі інтелектуальної та вольової ознак.

Розглядаючи третє питання необхідно звернути увагу на те, що можлива ситуація, коли начебто і скоєно діяння, що потягло шкідливі наслідки, але вести мову про злочин неможливо, оскільки є наявним казус (невинне заподіяння суспільно небезпечних наслідків). Далі рекомендується розглянути види казусу, відмінність казусу від злочинної недбалості та визначити значення казусу для притягнення до кримінальної відповідальності. Загальне правило говорить: при казусі відсутня суб'єктивна сторона кримінального правопорушення..

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 13 – 15,

Практичне заняття № 2. 3.

Тема: Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення та ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення

Кількість годин - 4.

Навчальні питання:

1. Мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності особи, яка вчиняє кримінально-протиправне посягання.
2. Мотив та мета як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Їх значення для кваліфікації та притягнення особи до кримінальної відповідальності.
3. Емоційний стан особи, що вчиняє кримінально-протиправне посягання. Його значення для кваліфікації та притягнення особи до кримінальної відповідальності.
4. Юридична помилка: поняття, види та значення.
5. Фактична помилка: поняття, види та значення.

Методичні вказівки

Починаючи розгляд теми, слід з'ясувати, що вина як невід'ємна складова суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення не вичерпує змісту суб'єктивної сторони. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони діяння відіграють також мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності особи, що вчиняє кримінально-протиправне посягання, до яких в юридичній літературі відносять емоційний стан, інтереси, потреби винної особи.

Засвоюючи друге питання слід виходити з того, що мотив та мета кримінального правопорушення не тотожні поняття, але вони тісно пов'язані між собою. Необхідно розібратися з видами мотивів та цілей. Особливо слід визначитись з значенням цих двох обставин для притягнення особи до кримінальної відповідальності: в яких випадках вони не беруться до уваги та коли вони впливають на кваліфікацію та призначення покарання. В теорії часто говорять в цьому випадку про трояке значення мотиву та мети кримінально-протиправного посягання.

Розглядаючи третє питання, слід визначити, яким чином і в яких випадках законодавець враховує емоційний стан особи (п. 7 ч. 1 ст. 66, ст. 116, 123 КК).

При розгляді четвертого та п'ятого питань слід зупинитися на вивченні питання про вплив помилки на притягнення особи до кримінальної відповідальності. При цьому мається на увазі помилка в уяві особи в момент вчинення нею діяння, що викривлює сприйняття суб'єктом адекватно існуючої ситуації. Слід засвоїти види та підвиди помилок. При вивченні питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності при наявності юридичної помилки слід пам'ятати про те, що на перший план виходить об'єктивна сторона, тобто до уваги беруться приписи закону, а при фактичній помилці – суб'єктивна, тобто до уваги береться спрямованість умислу, яка і визначає кваліфікацію.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 13 – 15.

Тема №10. Стадії вчинення кримінального правопорушення

Практичне заняття № 1.

Тема: Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення

Кількість годин-2.

Навчальні питання:

1. Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення.
2. Поняття закінченого кримінального правопорушення. Момент закінчення діянь, що кваліфікуються за складами з ознаками наслідків, без ознак наслідків та усіченими складами.
3. Поняття незакінченого кримінального правопорушення та його види.
4. Поняття готування до кримінального правопорушення (злочину), його об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Методичні вказівки

При визначенні поняття кримінального правопорушення, складу кримінального правопорушення, суб'єкту кримінального правопорушення законодавець має на увазі закінчене діяння. Однак досить часто трапляються випадки, коли те, що особа задумала не доводиться до кінця в силу певних причин. В цих випадках виникає питання про притягнення до кримінальної відповідальності особи на певних стадіях вчинення кримінального правопорушення, яке має певні особливості порівняно з кримінальною відповідальністю за закінчений злочин.

Поняття стадій дається наукою кримінального права. Виходячи з того, що фактичною стороною єдиної підстави кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, слід уяснити, що кожна стадія вчинення кримінального правопорушення повинна являти собою саме таке діяння. Тому не визнаються стадіями вчинення кримінального правопорушення той чи інший стан свідомості особи, її думки, наміри, їх формування та виявлення.

Виходячи з визначення поняття стадій вчинення кримінального правопорушення слід мати на увазі, що вони можливі лише в умисних діяннях, які вчиняються з прямим умислом.

При вивченні другого питання, слід уяснити, що виділення стадій вчинення кримінального правопорушення зовсім не означає, що кожне кримінально-протиправне посягання обов'язково містить у своєму розвитку всі вказані стадії. Окрім цього, якщо кримінальне правопорушення закінчене, то воно поглинає всі стадії його вчинення і вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію.

В залежності від конструкції складу кримінального правопорушення, описання ознак діяння в законі момент закінчення кримінально-протиправного посягання є різним. Тому слід визначити з якого моменту вважається закінченими кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за складами з ознаками наслідків, без ознак наслідків та усіченими складами. Це має важливе значення для відмежування цих видів закінчених злочинів від попередньої злочинної діяльності.

Вивчаючи третє питання студенти повинні розуміти, що незакінчене кримінальне правопорушення в спеціальній літературі називають по-різному: попередньою кримінально-протиправною (злочинною) діяльністю, розпочатим, незавершеним кримінальним правопорушенням (злочином) тощо. Усі ці поняття стосуються незакінченого діяння. Вивчаючи питання про попередню кримінально-протиправну діяльність слід уяснити, що Кримінальний кодекс не дає визначення поняття незакінченого кримінального правопорушення. Це поняття випливає з поняття закінченого кримінального правопорушення, яке дається в ч. 1 ст. 13 КК. Ч. 2 ст. 13 КК України називає лише два види незакінченого кримінального правопорушення. Інші діяння не можуть визнаватись видами незакінченого кримінального правопорушення.

Розглядаючи четверте питання, слід в першу чергу, ознайомитись з визначенням поняття готування до кримінального правопорушення, яке дається у ч. 1 ст. 14 КК України. При готуванні до кримінального правопорушення дії винної особи ще безпосередньо не спрямовані на об'єкт кримінального правопорушення і не ставлять його в безпосередню небезпеку. Суб'єктом кримінального правопорушення ще не виконується діяння, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і тому готування до кримінального правопорушення характеризується притаманними лише йому

об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Ці ознаки повинні бути засвоєні при розгляді цього питання.

Також ч. 1 ст. 14 КК закріплює види готування до кримінального правопорушення. Слід встановити, що являє собою кожен з цих видів. Перелік видів готування до кримінального правопорушення є невичерпним і тому слід мати на увазі, що готуванням до злочину можуть бути визнані й інші підготовчі дії. У зв'язку з цим на практиці виникають питання відмежування готування до кримінального правопорушення від виявлення умислу. Поняття виявлення умислу дається теорією кримінального права. Його слід засвоїти та вміти відмежовувати від виявлення умислу, яке не є кримінально караним.

Слід звернути увагу й на принципові положення ч. 2 ст. 14 КК, згідно з якими готування до кримінального проступку або злочину, за який статтею Особливої частини КК передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років або інше, більш м'яке покарання, не тягне за собою кримінальної відповідальності. Тобто кримінально караним є готування лише до злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк більше двох років. Тому поняття «готування до кримінального правопорушення» і «готування до злочину» можливо використовувати як рівнозначні.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 16, 31.

Практичне заняття № 2

Тема: Особливості кримінальної відповідальності за готування до злочину та замах на кримінальне правопорушення. Добровільна відмова від вчинення кримінального правопорушення

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття замаху на кримінальне правопорушення, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Види замаху.
2. Відмежування замаху на кримінальне правопорушення від закінченого кримінального правопорушення та готування до злочину.
3. Особливості кримінальної відповідальності за готування до злочину та замах на кримінальне правопорушення.
4. Поняття добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення, її ознаки та правові наслідки.
5. Діяльне каяття, його ознаки та відмінність від добровільної відмови. Правові наслідки діяльного каяття.

Методичні вказівки

Вивчаючи питання замаху на кримінальне правопорушення, слід в першу чергу, ознайомитись з поняттям замаху, яке дається ч. 1 ст. 15 КК. Вивчивши це поняття слід встановити, які саме об'єктивні та суб'єктивні ознаки характеризують замах. Саме ці ознаки відрізняють замах від закінченого кримінального правопорушення та готування до злочину.

Щодо видів замаху на кримінальне правопорушення, слід звернути увагу на розподіл замаху, який дається законом (ч.ч.2,3 ст. 15 КК). Важливе значення має встановлення критерію такого поділу. В науці кримінального права немає єдності думок стосовно такого критерію. Вважається, що таким критерієм може бути об'єктивний або об'єктивно-суб'єктивний.

Теорія кримінального права розділяє замах на кримінальне правопорушення і в залежності від придатності об'єкта посягання або засобів посягання. Слід встановити, що

являє собою кожен з цих видів замаху.

В цьому ж питанні слід розглянути і значення поділу замаху на види. Цей поділ має значення насамперед для призначення покарання, а також для вирішення питання про добровільну відмову від доведення кримінально-протиправного посягання до кінця.

У другому питанні важливим є відмежування замаху на кримінальне правопорушення від закінченого діяння та готування до злочину. При відмежуванні замаху (як закінченого так і незакінченого) слід виходити саме з об'єктивних ознак, а саме об'єктивної сторони. Саме вона обумовлює таке відмежування. І від її опису в диспозиції статті закону залежить визнання діяння замахом або закінченим кримінальним правопорушенням. Слід також встановити критерії відмежування замаху на кримінальне правопорушення від готування до злочину. Це відмежування також проводиться за об'єктивними ознаками але має певну особливість. Саме на цю особливість слід звернути увагу.

При вивченні третього питання студентам слід звернути увагу на те, що існування у кримінальному праві інституту стадій вчинення кримінального правопорушення приводить до деяких особливостей кримінальної відповідальності за незакінчене діяння порівняно з закінченим кримінально-протиправним посяганням. Вивчаючи відповідне питання слід звернути увагу на ці особливості, а саме: готування до яких злочинів не тягне за собою кримінальної відповідальності, готування та замах на які діяння визнаються в силу ч. 2 ст. 11 малозначними, як враховуються стадії вчинення кримінального правопорушення при кваліфікації та призначенні покарання. Для цього слід ознайомитись зі ст. 16 КК України.

Вивчаючи останні питання теми, слід звернути увагу на те, що у особи, яка почала вчиняти кримінально-протиправне посягання, але ще не довела його до кінця є можливість відмовитись від його вчинення, що звільняє особу від кримінальної відповідальності. Таку можливість надає ст. 17 КК України, яка передбачає добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні. Добровільна відмова можлива при наявності всіх її ознак. Тому слід встановити ці ознаки. Слід звернути увагу на те, що відсутність хоча б однієї з ознак добровільної відмови виключає її і особа підлягає кримінальній відповідальності.

Далі слід встановити на яких стадіях можлива добровільна відмова від вчинення кримінального правопорушення, звернути увагу на особливості діянь, в яких можлива добровільна відмова на стадії закінченого замаху на кримінальне правопорушення.

Слід уяснити, що у відповідності зі ст. 17 КК добровільна відмова є самостійною підставою звільнення від кримінальної відповідальності.

Важливим питанням є відмежування добровільної відмови від вчинення кримінального правопорушення від дійового каяття. Слід встановити за якими саме ознаками проводиться таке розмежування і яке правове значення мають кожна з цих обставин.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 16, 31.

Тема № 11. Співучасть у кримінальному правопорушенні

Практичне заняття № 1

Тема: Поняття та ознаки співучасті у вчиненні кримінального правопорушення

Кількість годин -2.

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки співучасті у вчиненні кримінального правопорушення.
2. Види співучасників.
3. Форми співучасті.

Методичні вказівки

При характеристиці поняття співучасті необхідно, перш за все, ретельно проаналізувати положення, сформульовані в ст. 26 КК України. Для цього слід розкрити *об'єктивні* (участь декількох осіб у вчиненні діяння та спільність їх дій) та *суб'єктивні* (спільність умислу, участь у вчиненні умисного діяння, участь суб'єктів кримінального правопорушення) ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні, а також показати значення цього інституту в кримінальному праві. Особливу увагу потрібно приділити аналізу ознак спільності дій та спільності умислу співучасників кримінального правопорушення.

Висвітлюючи друге питання - про види співучасників, потрібно звернутися до ст. 27 КК України, де названі особи, які визнаються співучасниками за кримінальним правом. На підставі закону та за допомогою відповідної літератури слід показати ті критерії, за якими провадиться поділ співучасників на види, а потім послідовно дати характеристику виконавцю (співвиконавцю), організатору, підбурювачу та пособнику в злочині. При цьому необхідно докладно розкрити об'єктивні та суб'єктивні ознаки дії (бездіяльності) кожного з названих співучасників.

Зокрема, аналізуючи поняття виконавця (співвиконавця), особливу увагу слід приділити питанню про те, як розуміти вказівку закону, що виконавцем визнається особа, яка “безпосередньо” вчинила кримінальне правопорушення, а також така, що вчинила діяння “опосередковано”, тобто шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності. При характеристиці видів діянь, які за кримінальним законом (ч. 2 ст. 27 КК) відносяться до виконавських (співвиконавських), слід навести конкретні приклади таких діянь. При характеристиці організатора кримінального правопорушення необхідно зупинитися на формах його кримінально-протиправної діяльності й детально розкрити їх зміст. З'ясовуючи ознаки підбурювача, необхідно звернути увагу на види дій, які він вчиняє, а також на значення вказівки закону на те, що підбурювач “схиляє” іншу особу до вчинення діяння. Характеризуючи ознаки пособника, слід описати об'єктивні та суб'єктивні ознаки пособницьких дій (бездіяльності). Далі необхідно проаналізувати дві форми пособництва – фізичне та інтелектуальне, та провести відмежування підбурювання від інтелектуального пособництва, підкріплюючи висновки відповідними прикладами.

Приступаючи до аналізу форм співучасті, слід показати на підставі яких критеріїв співучасть поділяється на форми. Аналізуючи форми співучасті за об'єктивними ознаками (за характером ролі, яку виконують співучасники у кримінальному правопорушенні), необхідно докладно охарактеризувати просту співучасть – співвиконавство, враховуючи те, що при цій формі співучасті кожний зі співучасників є виконавцем діяння, тобто своїми безпосередніми діями виконує ознаки об'єктивної сторони конкретного складу кримінального правопорушення. При цьому виконавцем є не тільки той, хто повністю виконує об'єктивну сторону діяння, але й та особа, яка безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчиняє хоча б частину діяння, яке описане у диспозиції статті Особливої частини КК України.

Розглядаючи співучасть з розподілом ролей, слід показати, що тут лише виконавець (співвиконавці) безпосередньо виконує об'єктивну сторону кримінального правопорушення, а інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) діють “через” виконавця, тобто об'єктивізують свій кримінально-протиправний намір у діянні виконавця.

Аналізуючи форми співучасті за суб'єктивними ознаками (за ступенем стійкості зв'язків між співучасниками) треба звернутись до ст. 28 КК України та показати, що, хоча співучасть і передбачає домовленість між співучасниками, однак вона може бути досягнута не тільки перед, але й у процесі вже розпочатого кримінально-протиправного посягання, за відсутності попередньої змови про це (ч. 1 ст. 28 КК).

Розглядаючи співучасть за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК), слід зважати на те, що при цій формі співучасті домовленість (змова) про спільне вчинення кримінального

правопорушення має відбутися заздалегідь, тобто до початку вчинення кримінально-протиправного посягання. Необхідно з'ясувати, як у теорії кримінального права та судовій практиці визначається поняття “попередня змова”, та в яких формах за об'єктивними ознаками (характером виконуваних співучасниками ролей) може проявлятися ця форма співучасті.

Особливу увагу слід приділити аналізу ознак організованої групи (ч. 3 ст. 28 КК України), враховуючи, що ця форма співучасті має місце лише там, де декілька осіб (три і більше) заздалегідь зорганізувалися у стійке злочинне об'єднання для спільного вчинення одного або кількох злочинів. Далі слід встановити, у чому полягає специфіка цієї форми співучасті. Розкриваючи поняття злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК), треба назвати її ознаки і показати, чим вона відрізняється від інших форм співучасті.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2, 4; основна література: 1 – 7; додаткова література: 17 – 21, 31.

Практичне заняття № 2

Тема: Особливості відповідальності за співучасть

Кількість годин – 2 г.

Навчальні питання:

1. Особливості відповідальності співучасників.
2. Спеціальні питання відповідальності за співучасть.
3. Поняття й види причетності до кримінального правопорушення, її правові наслідки.

Методичні вказівки

При вивченні першого питання теми, перш за все слід проаналізувати підстави відповідальності співучасників. Тут принциповим є положення про те, що такою підставою виступає тільки наявність у діянні співучасника складу певного кримінального правопорушення, що вчинений у співучасті. Далі, на підставі вивчення положень, що закріплені в ст. ст. 29, 30 КК України, необхідно розкрити специфіку кваліфікації дій, з одного боку, виконавця (співвиконавця) діяння, а з другого – інших співучасників, та розглянути питання про відповідальність співучасників при різних формах співучасті: показати, як вирішується питання про кваліфікацію дій співучасників при співвиконавстві, співучасті з розподілом ролей, вчиненні діяння за попередньою змовою, групою осіб та вчиненні діяння організованою групою чи злочинною організацією. На завершення потрібно висвітлити питання про призначення покарання співучасникам на підставі вивчення положень, які сформульовані в ч. 2 ст. 68 КК України.

Розкриваючи друге питання плану, необхідно проаналізувати так звані спеціальні питання відповідальності за співучасть. Зокрема, розкриваючи поняття опосередкованого виконання, слід звернути увагу на поняття виконавця (співвиконавця) злочину (ч. 2 ст. 27 КК), та проаналізувати випадки, коли виконавець вчиняє кримінально-протиправне посягання шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. При вивченні питання про співучасть у злочинах із спеціальним суб'єктом, необхідно з'ясувати положення, сформульовані в ч. 2 ст. 18 та ч. 3 ст. 401 КК України, та зробити висновки про можливість співучасті у таких діяннях. Аналізуючи провокацію кримінального правопорушення, потрібно застосовувати загальне визначення підбурювача (ч. 4 ст. 27 КК України) та мати на увазі, що мотиви у співучасників одного й того ж злочину можуть бути різними. Слід навести, як приклади, статті Особливої частини КК, які встановлюють спеціальну відповідальність за провокацію. Розглядаючи

спеціальне питання про ексцес виконавця, слід сформулювати поняття ексцесу та охарактеризувати його види, підкріплюючи відповідь відповідними прикладами. Аналізуючи безнаслідкову співучасть та невідале підбурювання або пособництво, потрібно провести розмежування між цими спеціальними питаннями відповідальності за співучасть та навести правила кваліфікації. Характеристика добровільної відмови співучасників потребує ретельного вивчення положень, закріплених в ст. ст. 17, 31 КК України. Тут необхідно з'ясувати особливості добровільної відмови від вчинення діяння виконавця (співвиконавця) (ч. 1 ст. 31 КК), з одного боку, та організатора, підбурювача та пособника (ч. 2 ст. 31 КК), з іншого. Окремо слід зупинитися на правилах кваліфікації дій співучасників при добровільній відмові одного з них від вчинення кримінального правопорушення (ч. 1, ч. 3 ст. 31 КК).

Аналізуючи питання про причетність до кримінального правопорушення, необхідно дати поняття причетності та з'ясувати, за якими ознаками причетність схожа, а за якими – відрізняється співучасті у кримінальному правопорушенні. Далі, на підставі положень частин 6 і 7 ст. 27 КК, з урахуванням теорії і сформованої практики, слід назвати види причетності до кримінального правопорушення та окремо охарактеризувати кожний вид. Зокрема, при характеристиці приховування злочину необхідно ознайомитися зі змістом ч. 6 ст. 27, ст. 396 КК, та проаналізувати його об'єктивні та суб'єктивні ознаки, а також показати, за якими ознаками приховування відрізняється від інших видів причетності та від співучасті. Аналізуючи придбання чи збут майна, здобутого кримінально протиправним шляхом, слід розкрити ознаки цього виду причетності на підставі вивчення положень ч. 6 ст. 27, ст. 198 КК, та з'ясувати, за якими ознаками відрізняється цей вид причетності від фізичного пособництва. При характеристиці потурання та недонесення необхідно проаналізувати ч. 7 ст. 27 КК та з'ясувати, в яких випадках при цих видах причетності може наставати кримінальна відповідальність.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2, 5; основна література: 1 – 7; додаткова література: 17 – 21, 31.

Тема № 12. Повторність, сукупність і рецидив кримінальних правопорушень Практичне заняття

Тема: Поняття множинності кримінальних правопорушень та складів кримінальних правопорушень

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття множинності кримінальних правопорушень та складів кримінальних правопорушень.
2. Поняття та ознаки та види повторності кримінальних правопорушень.
3. Поняття, ознаки та види рецидиву кримінальних правопорушень.
4. Поняття ознаки та види сукупності кримінальних правопорушень (складів кримінальних правопорушень).

Методичні вказівки

Розглядаючи перше питання, слід звернути увагу на те, що при множинності кримінальних правопорушень чи складів кримінальних правопорушень завжди має місце поєднання в поведінці особи чи співучасників двох або більше кримінальних правопорушень та (або) здійснюється кваліфікація діяння за двома чи більше складами кримінальних правопорушень. В законі про кримінальну відповідальність і в літературі виокремлюється три види множинності кримінальних правопорушень – повторність (ст. 32 КК), сукупність (ст. 33 КК) та рецидив (ст. 34 КК). Але якщо точність понять «повторність кримінальних

правопорушень» і «рецидив кримінальних правопорушень» не викликає сумніву, то словосполучення «сукупність кримінальних правопорушень» є неточним і суперечливим. Справа в тому, що відповідно до ст. 33 КК так звана «сукупність кримінальних правопорушень» виникає в результаті кваліфікації кримінально-протиправного посягання за двома чи більше статтями (частинами статей) Особливої частини КК, тобто за відповідними *складами* кримінальних правопорушень. А кваліфікувати кримінальне правопорушення можливо лише за ознаками відповідного складу кримінального правопорушення, бо суть кваліфікації у тому, щоб встановити відповідність між елементами вчиненого в реальній дійсності діяння та ознаками складу кримінального правопорушення (складів кримінальних правопорушень). Тому поширене в літературі словосполучення «кваліфікувати за сукупністю злочинів (кримінальних правопорушень)» є неточним, а точнішим тут буде словосполучення «кваліфікувати за сукупністю *складів* злочинів (*складів* кримінальних правопорушень)». Таким чином, точнішим буде говорити про повторність та рецидив кримінальних правопорушень і сукупність *складів* кримінальних правопорушень.

Починаючи вивчати друге питання теми, в першу чергу, слід звернути увагу на визначення поняття повторності, яке дається в ч. 1 ст. 32 КК. Така повторність називається повторністю тотожних кримінальних правопорушень. Кваліфікація повторності тотожних діянь здійснюється за відповідною частиною статті, що передбачає повторність в якості кваліфікуючої ознаки (наприклад, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 258 КК).. Якщо стаття закону не містить такої кваліфікуючої ознаки, то вчинення повторно тотожного діяння може бути визнано судом обставиною, яка обтяжує покарання, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК. Також слід мати на увазі, що при кваліфікації повторності тотожних діянь нерідко постає питання про відмежування повторності кримінальних правопорушень від продовжуваного кримінального правопорушення. Це питання вирішується у ч. 2 ст. 32 КК. В той же час згідно з ч. 3 ст. 32 КК вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями КК, визнається повторним лише у випадках, прямо вказаних у статтях Особливої частини КК. Така повторність називається повторністю однорідних кримінальних правопорушень і передбачається, наприклад, у п. 1 Примітки до ст. 185, у ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 307 КК тощо.

Починаючи вивчати третє питання, присвячене рецидиву кримінального правопорушення, слід пам'ятати про те, що він є окремим видом повторності, бо рецидив – це повторність, пов'язана із засудженням за попереднє діяння. Тому при визначенні ознак рецидиву слід вивчити загальне поняття повторності, яке дається у ст.32КК, та поняття рецидиву кримінальних правопорушень, яке дається в ст.34 КК. Слід вивчити також класифікації рецидиву злочинів, їх критерії та встановити яке теоретичне та практичне значення має кожна з них.

При розгляді четвертого питання слід мати на увазі, що в науці кримінального права розрізняють два види сукупності – реальну та ідеальну сукупність. *Реальна сукупність* має місце тоді, коли винною особою різними діями вчиняються два або більше кримінальних правопорушень, які кваліфікуються за різними статтями або частинами статей Особливої частини КК. *Ідеальна сукупність* має місце тоді, коли однією і тією ж дією вчиняється таке кримінально-протиправне посягання, яке кваліфікується за двома чи більше складами кримінальних правопорушень, оскільки ознаками жодного конкретного складу, передбаченого Особливою частиною КК, воно не може бути повністю охопленим. Наприклад, розбій, наслідком якого стала смерть потерпілого, кваліфікуватиметься за ч. 4 ст. 187 і п. 6 ч. 2 ст. 115 КК. Таким чином, ідеальна сукупність характеризує не множинність кримінальних правопорушень, а множинність складів кримінальних правопорушень.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване

відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2, 5; основна література: 1 – 7; додаткова література: 22, 31.

Тема № 13. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

Практичне заняття № 1

Тема: Поняття та ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика правового інституту обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Класифікація обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.
3. Підстави виникнення стану необхідної оборони.
4. Ознаки правомірного заподіяння шкоди в стані необхідної оборони.
5. Перевищення меж необхідної оборони.
6. Підстави виникнення стану уявної оборони.
7. Відмежування уявної оборони від необхідної оборони.

Методичні вказівки

Вивчаючи дану тему потрібно з'ясувати, що саме наука кримінального права та діюче законодавство розуміє під обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння: їх дефініції, підстави та ознаки. Необхідно запам'ятати, що діяння, скоєне за обставин, що розглядаються, не містить в собі складу кримінального правопорушення, в зв'язку з чим відсутня юридична (правова) підстава кримінальної відповідальності особи, що скоїла це діяння. Більш того, соціальна природа цих обставин така, що відповідне діяння є не лише незлочинним, але й вважається суспільно корисним (або суспільно прийнятним).

При вивченні другого питання студенти повинні знати класифікацію обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, а також звернути увагу на те, що вказані у Розділі VIII Загальної частини КК обставини є одним з різновидів таких обставин, поряд з такими обставинами як вчинення малозначного діяння (ч. 2 ст. 11 КК), вчинення готування до діяння, що не тягне кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 14 КК), вчинення діяння за умови добровільної та правомірної згоди на це «потерпілого», обставини, відсутність яких при вчиненні діяння тягне кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 135, ст. 283, ч. 1 ст. 433 КК).

Починаючи вивчення третього питання теми необхідно з'ясувати, що згідно зі ст. 27 Конституції України та ч. 2 ст. 36 КК України кожен має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Воно є природним і невідчужуваним, абсолютним правом людини.

Розглядаючи питання про поняття та ознаки необхідної оборони, необхідно уважно ознайомитися з текстом ст. 36 КК України. Аналізуючи текст даної статті, потрібно зробити висновок про те, що право на необхідну оборону можливе лише за наявності відповідної підстави – вчинення суспільно небезпечного посягання, що викликає у того, хто захищається, необхідність у негайному його відверненні чи припиненні шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди. Інакше кажучи, підстава необхідної оборони складається з двох елементів, а саме: 1) суспільно небезпечного посягання і 2) необхідності в його негайному відверненні чи припиненні. Далі рекомендується детально розглянути ці два елементи підстави необхідної оборони. Особливу увагу слід звернути на те, що посягання повинно бути суспільно небезпечним (при цьому суспільно небезпечним визнається не тільки злочинне посягання), наявним та викликати у того, хто захищається, необхідність у негайному відверненні чи припиненні такого посягання. Таким чином, слід мати на увазі, що

заподіяння шкоди тому, хто посягає, за відсутності зазначених двох елементів або хоча б за наявності лише одного з них свідчить про неправомірність дій громадянина, тому що він не знаходиться в стані необхідної оборони. Далі необхідно детально розглянути ознаки необхідної оборони, які визначені в ст. 36 КК України та характеризують: 1) мету оборони; 2) спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди; 3) характер дій того, хто захищається; 4) своєчасність оборони; 5) співрозмірність оборони.

Вивчаючи питання про перевищення меж необхідної оборони, необхідно звернути особливу увагу на ч. 3 ст. 36 КК України, проаналізувавши яку, потрібно з'ясувати що, перевищення меж необхідної оборони це такі дії винного яким притаманні майже усі ознаки необхідної оборони, за винятком того, що порушено ознаку співрозмірності, а саме, завдання тому, хто посягає, тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Необхідно вказати два види ексцесу оборони. Для більш детального вивчення цього питання теми рекомендується звернутися до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону”. Крім того слід вказати вік з якого може наставати кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони. Також слід враховувати положення ч.4 ст.36 КК України. Далі необхідно розглянути, так звані, спеціальні види необхідної оборони, тобто проаналізувати положення ч.5 ст.36 КК та зробити висновок про те, що закон передбачає три винятки із загального правила про те, що при необхідній обороні особа, яка захищається, повинна дотримуватися визначеної межі, завдаючи шкоду тому, хто посягає.

Розглядаючи шосте питання, необхідно ознайомитися з положеннями ст.37 КК України та п.7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону”. Необхідно пам'ятати, що за загальним правилом заподіяння шкоди у стані уявної оборони не звільняє від кримінальної відповідальності. Вказати у яких саме випадках при уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається .. Далі треба розібратися у особливостях кваліфікації уявної оборони у різних випадках (рекомендується детально проаналізувати ч.ч.2, 3, 4 ст.37 КК України).

При вивченні сьомого питання - відмежування уявної оборони від необхідної оборони необхідно вказати на критерії за якими відбувається відмежування цих двох понять.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 5, 31.

Практичне заняття № 2, 3.

Тема: Підстави та ознаки окремих обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння

Кількість годин – 4 г.

Навчальні питання:

1. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди при затриманні особи, що вчинила кримінальне правопорушення.
2. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності.
3. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди під впливом фізичного або психічного примусу.
4. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди при виконанні наказу або розпорядження.
5. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди при вчинення діяння пов'язаного з ризиком.

6. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

7. Підстави та ознаки правомірного заподіяння шкоди при виконанні обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Методичні вказівки

При вивченні першого питання теми слід розглянути поняття правомірного затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення потерпілим або іншими особами (ч.1 ст.38 КК України). Необхідно з'ясувати, що підставою такого затримання служить очевидне для потерпілих або інших осіб кримінально-протиправне посягання на правоохоронювані інтереси (тобто особа, що затримується, вчинила кримінальне правопорушення або замах на нього). Затримання особи за відсутності такої підстави може свідчити про незаконність дій і тягнути за собою відповідальність за ст.146 КК як за незаконне позбавлення волі. Далі рекомендується детально проаналізувати ознаки затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, які характеризують: 1) мету затримання; 2) особу, яка підлягає затриманню; 3) характер дій при затриманні; 4) своєчасність затримання; 5) необхідність заподіяння шкоди і, нарешті, 6) співрозмірність шкоди, заподіяної винній особі при її затриманні. Особливу увагу слід приділити аналізу останньої ознаки, оскільки перевищення меж заподіяної особі, що вчинила кримінальне правопорушення, шкоди під час її затримання є неправомірним і означає, що винній особі заподіяна неспіврозмірна шкода. Перевищити зазначені межі – означає заподіяти особі надмірної шкоди, тобто порушити умову про її співрозмірність. Рекомендується проаналізувати ч. 2 ст.38 КК. При цьому важливо враховувати суб'єктивне відношення того, хто затримує, до шкоди, що ним заподіюється. У яких випадках перевищення заходів, необхідних для затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тягне за собою відповідальність?

Розглядаючи питання про крайню необхідність потрібно звернутися до тексту ст.39 КК, де встановлено, що не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності. Необхідно з'ясувати, що право на заподіяння шкоди в стані крайньої необхідності є субсидіарним (додатковим) правом. Ним громадянин може скористатися лише в тому випадку, якщо в даній обстановці заподіяння шкоди є вимушеним, крайнім, останнім засобом усунення небезпеки. Потім, аналізуючи поняття крайньої необхідності, потрібно з'ясувати, що право на заподіяння шкоди у цьому стані виникає за наявності відповідної підстави, яка складається з двох елементів: 1) наявності небезпеки, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави; 2) неможливості усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди цим інтересам.

При розгляді третього питання теми необхідно звернути особливу увагу на положення статті 40 КК України, де визначаються дві самостійні, хоча і подібні обставини: 1) фізичний примус та психічний примус. Далі необхідно ретельно проаналізувати ці дві ситуації.

Вивчаючи наступне, четвертого питання, слід мати на увазі, що відповідно до ч.1 ст.41 КК України дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження. Далі необхідно з'ясувати, що цей законний наказ – необхідна і достатня підстава відповідної дії або бездіяльності, якщо у особи існувала реальна можливість його виконання. Ознаки виконання наказу, що передбачені в ч.1 ст.41 КК, визначають його як акт правомірного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. Ці ознаки характеризують: суб'єкт виконання наказу; його мету; об'єкт заподіяння шкоди; характер дії (бездіяльності) виконавця наказу. Крім того, варто виділити ще дві ознаки, а саме: своєчасність виконання наказу і межі заподіяння шкоди при виконанні наказу.

При розгляді четвертого питання, варто звернути увагу на те, що поява ст. 42 у Кримінальному кодексі України обумовлена необхідністю надати статус правомірних

діянням, здійснюваним для отримання суспільної користі, але пов'язаним з ризиком заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у разі їх вчинення. Також необхідно враховувати, що дії (бездіяльність), пов'язані з ризиком, найчастіше можуть бути вчинені у виробничій, медичній, науковій діяльності, під час експлуатації чи випробування технічних пристроїв. Рекомендується проаналізувати підстави та ознаки цієї обставини, що виключає злочинність діяння.

Для детального вивчення шостого питання даної теми рекомендується звернутися до положень, які закріплені в ст.43 КК України та ретельно проаналізувати підстави та ознаки які характеризують цю обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння. Слід пам'ятати, що підставою заподіяння шкоди у даній ситуації виступає її вимушеність, а заподіяння шкоди на підставі ст.43 КК має ознаки, що характеризують: 1) суб'єкт заподіяння шкоди; 2) його об'єкт; 3) мету заподіяння шкоди; 4) характер дії (бездіяльності); 5) межі заподіяння шкоди.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 5, 31.

Тема № 14. Звільнення від кримінальної відповідальності Практичне заняття № 1, 2

Тема: Поняття звільнення від кримінальної відповідальності та його види

Кількість годин - 4.

Навчальні питання:

1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності і його правові наслідки.
2. Види звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Підстави й умови загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності:
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
7. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Методичні вказівки

Приступаючи до опрацювання даної теми необхідно передусім з'ясувати, в яких саме випадках, передбачених в законі, кримінально-правові відносини між державою та особою, що вчинила злочин можуть завершуватися не реалізацією кримінальної відповідальності, а навпаки, позбавленням, звільненням такої особи від кримінальної відповідальності. Вивчивши відповідні розділи підручника й рекомендовану літературу, прослухавши лекції, слід засвоїти поняття й кримінально-правове значення звільнення від кримінальної відповідальності, порядок його здійснення, причини, з яких вітчизняний законодавець помістив у КК даний інститут. Слід звернути увагу на юридичну природу цього правового феномену.

Далі, розглядаючи друге питання рекомендується установити критерії, за якими можна провести класифікацію передбачених в КК видів звільнення від кримінальної відповідальності. Тут потрібно також визначити, які види звільнення від кримінальної відповідальності законодавець пов'язує з тяжкістю й видом вчиненого злочину, а які – ні.

Вивчаючи третє питання слід обов'язково звернути увагу, що в рамках теми “Звільнення від кримінальної відповідальності” вивчається один із правових наслідків скоєння кримінального правопорушення. Цей наслідок може наступити лише щодо осіб, в діях яких наявний склад кримінального правопорушення, а не щодо випадків, коли

кримінальна відповідальність виключається. Тому потрібно з'ясувати, чим відрізняється звільнення від кримінальної відповідальності від обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, від добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, від наслідків скоєння малозначного діяння. Також необхідно з'ясувати відмінності між звільненням від кримінальної відповідальності і звільненням від покарання та його відбування.

На наступному етапі вивчення теми необхідно провести детальне дослідження кожного окремого виду звільнення від кримінальної відповідальності, звертаючи увагу на підстави, умови, особливості та порядок застосування кожного з них. При цьому слід визначати, яке місце в класифікації звільнення від кримінальної відповідальності посідає той чи інший вид звільнення (є він обов'язковим чи факультативним, умовним чи безумовним і т.ін.). Спочатку доцільно сконцентрувати увагу передусім на тих видах цього звільнення, які передбачено в статтях розділу XI Загальної частини КК (ст.ст. 45-49).

Розглядаючи четверте та п'яте, шосте та some питання варто зазначити, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) потрібно розглянути зміст ознак дійового каяття: об'єктивних (активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, відшкодування збитків, усунення шкоди) та суб'єктивних (щире розкаяння), визначити зміст таких умов цього виду звільнення від кримінальної відповідальності, як вчинення кримінального правопорушення вперше, невелика тяжкість діянь, які, у свою чергу, не є корупційними.. Слід з'ясувати, сукупність всіх ознак дійового каяття є необхідною для застосування ст. 45 КК, чи достатньо лише декількох із них.

При засвоєнні особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) слід особливу увагу приділити змісту передбаченого в цій статті примирення між особою, що вчинила кримінальне правопорушення, та потерпілим від цього діяння. Необхідно порівняти цей вид звільнення від кримінальної відповідальності з передбаченим статтею 45 КК й зрозуміти відмінності між ними.

При вивченні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки необхідно звернути особливу увагу на умовний характер цього виду звільнення, розглянути, у зв'язку із чим воно може бути скасоване. Звернувшись до положень КПК, слід з'ясувати форму й зміст клопотання про передачу на поруки, визначити суб'єктів поручительства, його умови та строки.

Розглядаючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки необхідно зрозуміти, що в законі мається на увазі під зміною обстановки, можливі причини та види такої зміни. Належну увагу слід приділити сутності вказаних в законі наслідків зміни обстановки: втрати діянням характеру суспільно небезпечного або втрати особою суспільної небезпечності.

Вивчаючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, необхідно передусім з'ясувати природу давності як підстави звільнення від кримінальної відповідальності, запам'ятати розміри вказаних в законі строків давності, правила їх обчислення (при цьому неодмінно звернути увагу на початковий та кінцевий моменти давності). Слід засвоїти причини та сутність зупинення й переривання перебігу строків давності, а також особливості застосування давності до окремих категорій осіб.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 23, 24.

Тема № 15. Покарання та його види
Семінарське заняття
Тема: Покарання та його види

Кількість годин -2 г.

Навчальні питання:

1. Поняття, значення та ознаки покарання.
2. Мета покарання.
3. Система покарань.
4. Класифікація покарань.
5. Основні покарання.
6. Додаткові покарання.
7. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Методичні вказівки

Приступаючи до вивчення теми передусім слід розглянути й запам'ятати поняття покарання, сформульоване в ч. 1 ст. 50 КК. Після цього необхідно детально розглянути його ознаки, уявити зміст кожної з них. Слід з'ясувати соціальну та юридичну природу покарання, його місце в системі державних заходів протидії кримінально-протиправним посяганням. Особливо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі кари в покаранні, її філософському та юридичному змісті.

Вивчивши указані питання, потрібно перейти до визначення мети покарання – тих результатів, яких прагнуть досягти держава й суспільство, застосовуючи покарання до порушників кримінального закону. Оскільки питання про мету покарання є досить дискусійним, то для більш глибокого його засвоєння доцільно ознайомитися із розвитком поглядів на цю проблему в історії вітчизняного кримінального законодавства та в науці кримінального права (з абсолютними, відносними та змішаними теоріями цілей покарання), з поглядами на цю проблему видатних філософів та юристів минулого (зокрема, представників класичної школи кримінального права – Беккарія, Канта, Гегеля; М.С. Таганцева, О.Ф. Кістяківського; антропологічної та соціологічної шкіл). Далі, спираючись на зміст ч. 2 ст. 50 КК, слід засвоїти визначену законодавством мету покарання (виправлення засуджених, загальне та спеціальне попередження, кара).

Після цього, вивчаючи третє питання - потрібно запам'ятати поняття системи покарань, визначити ознаки й юридичне значення цієї системи. Необхідно ретельно розглянути систему покарань, побудовану у чинному КК (ст. 51 КК), зрозуміти її основи та принципи побудови. Рекомендується приділити увагу питанню про систему покарань в історії кримінального права, проблеми вдосконалення системи покарань.

При розгляді четвертого питання необхідно засвоїти поняття і значення класифікації покарань, розглянути цю класифікацію (основні й додаткові, такі, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові; безстрокові і строкові; загальні і спеціальні), критерії такої класифікації.

Вивчаючи п'яте і шосте питання теми потрібно послідовно й детально розглянути кожен окремий вид покарань. При цьому стосовно кожного виду покарання обов'язково слід засвоїти: його поняття, зміст, місце в системі покарань, підстави та порядок застосування, наслідки застосування, строки застосування (для строкових покарань), запам'ятати, яким особам той чи інший вид покарання не може бути призначений (у випадку, якщо це передбачене законом).

Окрім зазначених загальних ознак кожного покарання, слід вивчити й особливості, що стосуються конкретних видів покарань. Так, зокрема, щодо виправних робіт (ст. 57 КК) слід запам'ятати розмір відрахування із суми заробітку засудженого в доход держави, порядок

заміни виправних робіт особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку, а також відмінність між виправними й громадськими роботами; щодо службових обмежень для військовослужбовців (ст. 58 КК) необхідно звернути увагу на розміри відрахувань в дохід держави із грошового забезпечення засудженого як елемент даного виду покарання та його розміри, вплив службового обмеження на підвищення у посаді, військовому званні та на строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання; щодо конфіскації майна (ст. 59 КК) потрібно звернути увагу на її види, на відмінність конфіскації майна як виду покарання від спеціальної конфіскації, а також розглянути, яке майно не підлягає конфіскації; щодо штрафу (ст. 53 КК) – його розміри, особливості призначення як додаткового виду покарання, підстави й порядок заміни штрафу іншими видами покарань.

В сьомому питанні необхідно визначити які види покарань, можуть призначатися й як основні, і як додаткові, необхідно обов'язково звертати увагу, в чому полягають особливості призначення їх як основних і особливості призначення як додаткових.

Наприкінці вивчення теми потрібно встановити, які наслідки тягне ухилення від покарання, призначеного вироком суду (ч. 5 ст. 52 КК).

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 25 – 27.

Тема № 16. Призначення покарання

Практичне заняття № 1, 2, 3

Тема: «Призначення покарання».

Кількість годин -6.

Навчальні питання:

1. Принципи призначення покарання.
2. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України.
3. Обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання та їх значення для призначення покарання.
4. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті.
5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
6. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та за сукупністю вироків.

Методичні вказівки

При викладенні першого питання теми слід розглянути історію розвитку принципів та загальних засад призначення покарання. Слід ознайомитися з точками зору про відмежування принципів від загальних засад призначення покарання. Розкрити зміст принципів законності, справедливості, гуманізму та індивідуалізації призначення покарання.

Вивчаючи друге питання особливу увагу слід приділити характеристиці статті 65 КК України, що визначає загальні засади призначення покарання. Слід враховувати, що загальні засади призначення покарання, як їх закріплено в законі, складаються в своїй сукупності з наступних трьох критеріїв:

а) суд визначає покарання в межах, встановлених санкцією статті закону, що передбачає відповідальність за це кримінальне правопорушення;

б) суд визначає покарання у відповідності до положень Загальної частини КК України;

в) суд визначає покарання, враховуючи тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

При характеристиці першого критерію слід розкрити значення призначення судом покарання лише в межах (рамках) санкції статті Особливої частини КК України, за якою кваліфіковано діяння винного.

При розгляді другого критерію важливо вказати, які принципові положення, що відносяться до кримінального правопорушення, умов відповідальності за нього, призначення покарання, визначення видів покарання та звільнення від покарання, необхідно враховувати в якості передумови застосування покарання. Слід також детально проаналізувати ці передумови застосування покарання.

При висвітленні третього критерію загальних засад призначення покарання особливу увагу слід приділити тяжкості кримінального правопорушення (характер та ступінь суспільної небезпеки). Необхідно розкрити зміст понять «характер» (якісна характеристика) та «ступінь» (кількісна характеристика) суспільної небезпеки діяння, а також назвати об'єктивні та суб'єктивні обставини, що впливають на характер та ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення..

Далі слід розглянути обставини, які характеризують особу винного. В роботі слід проаналізувати дані про особу винного, які враховуються судовою практикою при призначенні покарання: фізичний стан, психічний стан, соціальний статус та правовий статус винного.

Відповідаючи на третє запитання, слід мати на увазі, що у ст.65 КК в якості складової частини загальних засад призначення покарання виступають обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Слід визначити правову природу пом'якшуючих та обтяжуючих обставин і висловити свою думку з приводу того, на що ж вони повинні впливати: на пом'якшення та обтяження покарання, відповідальність, вини, ступеню тяжкості. Необхідно також перерахувати пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини, що враховуються судом при призначенні покарання. При вивченні даного питання слід зупинитися на двох моментах: про закритий чи відкритий перелік обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, та про врахування цих обставин у випадку, коли їх включено законодавцем в якості ознаки складу злочину. Розглядаючи питання про врахування судом пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання, необхідно засвоїти сам «механізм» такого врахування. При цьому особливу увагу слід приділити мотивуванню покарання у вирокі. На завершення, необхідно обґрунтувати положення про те, що обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, повинні розглядатись не ізольовано, а в єдиній сукупності.

При розгляді четвертого питання необхідно звернути увагу на те, що в ст.68 КК законодавець визначає певні особливості призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та діяння, вчинені у співучасті. Слід пам'ятати, що при призначенні покарання за незакінчене кримінальне правопорушення суд, керуючись положеннями статей 65-67 КК, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру та причини, внаслідок яких діяння не було доведено до кінця. При призначенні покарання співучасникам кримінального правопорушення суд, керуючись положеннями статей 65-67 КК, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні кримінально-протиправного посягання.

Аналізуючи п'яте питання, слід враховувати, що ст. 69 КК України - це особлива, виключна норма, яка вносить певні корективи у загальні засади призначення покарань. Розглядаючи ст. 69 КК, необхідно детально проаналізувати підстави застосування цієї норми: 1) наявність декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, 2) особа винного. Необхідно проаналізувати поняття "особи винного" й показати які обставини повинні враховуватись при її оцінці. Слід також розглянути проблему врахування при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, негативних факторів, що характеризують особу винного (наприклад, зміни соціального оточення, негативні характеристики з місця проживання та роботи, та ін.) Необхідно розкрити проблему єдиного врахування двох підстав застосування ст. 69 КК.

Далі слід детально проаналізувати порядок застосування ст. 69 КК, коли суд призначає покарання нижче нижньої межі і коли він приймає рішення про перехід до іншого, більш м'якого покарання. При цьому необхідно мати на увазі, що у першому випадку суд

призначає той же вид покарання, який фігурує у санкції, але у нижчих межах. Важливо вказати, до якої межі суд може знизити таке покарання, як застосовується така норма при наявності альтернативних санкцій.

Аналізуючи перехід до іншого більш м'якого покарання, слід вказати коли цей варіант доцільно використовувати суду; які види покарань тут можуть бути призначені.

Особливу увагу слід зосередити на аналізі положень ст. 69 КК стосовно призначення додаткових покарань. Тому необхідно проаналізувати, яким чином додаткові покарання закріплені у санкціях статей Особливої частини КК і як це впливає на специфіку застосування ст. 69 КК. Слід також розглянути проблему звільнення винного від обов'язкового додаткового покарання і пом'якшення такого покарання у порядку ст. 69 КК. Далі необхідно визначити скільки усього є варіантів застосування ст. 69 КК і показати особливості її використання при вчиненні тяжких злочинів; розглянути питання про мотивування у вирокі суду застосування такої виключної норми; розглянути питання про місце ст.69 КК по відношенню до статей Загальної частини КК; особливості використання статті 69 КК при вчиненні особою не одного, а двох чи більше злочинів.

При відповіді на шосте запитання, на підставі вивчення ст. ст. 70, 71 КК України слід з'ясувати порядок призначення покарання при вчиненні особою декількох кримінальних правопорушень та за декількома вирокми, провести відмінність призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків. Визначити принципи визначення остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків: поглинання повного складання, часткового складання. Слід зосередитися на можливості визначення остаточного покарання при сукупності вироків лише у випадках, коли за один зі злочинів призначене довічне позбавлення волі.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 25 – 27.

Тема № 17. Звільнення від покарання та його відбування

Практичне заняття № 1

Тема: Поняття звільнення від покарання та його відбування

Кількість годин - 2.

Навчальні питання:

1. Поняття звільнення від покарання.
2. Види звільнення від покарання.
3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням.
4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Методичні вказівки

При вивченні цієї теми необхідно засвоїти зміст звільнення від покарання та його відбування. Слід розкрити поняття звільнення від покарання, його підстави, умови та види, провести відмежування звільнення від покарання від звільнення від кримінальної відповідальності. Так, слід пам'ятати, що за наявності визначених у КК підстав, винна у вчиненні кримінального правопорушення особа може бути повністю або частково звільнена від покарання за вчинене. Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому або його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку). Звільнення від покарання здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі закону України про

амністію чи акта про помилування).

При відповіді на друге запитання слід пам'ятати, що кримінальне законодавство передбачає різні види звільнення від покарання, які об'єднуються у дві групи: безумовне звільнення (перед особою не ставляться які-небудь вимоги у зв'язку із звільненням), умовне звільнення (пред'явлення особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного строку).

Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (ч.2, 3 ст.74 КК).

До безумовного звільнення належать: звільнення від покарання на умовах ч.4 ст.74 КК; звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.80 КК); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.82 КК); звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК).

До умовного звільнення належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-79 КК); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст.81 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст.83 КК).

Далі слід розкрити зміст окремих видів звільнення від покарання та його відбування.

Розкриваючи зміст третього питання - звільнення від відбування покарання з випробуванням слід звернути увагу на підстави і умови його застосування, визначити іспитовий строк, що може бути призначений судом при звільненні особи від відбування покарання, його значення, визначити обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, встановити можливість застосування додаткових видів покарання у разі звільнення особи від відбування покарання з іспитовим строком, органи, які контролюють поведінку засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Також треба встановити правові наслідки звільнення від відбування покарання з іспитовим строком, підстави скасування звільнення від відбування покарання з іспитовим строком.

Далі необхідно приділити час для вивчення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років: підстави, умови та особливості його застосування, правові наслідки та умови скасування цього виду звільнення.

У четвертому питанні необхідно охарактеризувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, його поняття та значення: підстави та умови умовно-дострокового звільнення від покарання. Види покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення. Дострокове звільнення від додаткового покарання.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 25 – 27, 31.

Практичне заняття № 2, 3

Тема: Види звільнення від покарання

Кількість годин-4 г.

Навчальні питання:

1. Звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності, а також на підставі ч. 5 ст. 49 КК.
2. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.
3. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

4. Звільнення від покарання за хворобою.

5. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акту про помилування.

Методичні вказівки

При розгляді першого питання студенти повинні засвоїти положення, передбачені в ч. 5 ст. 49 КК України. Зазначена стаття передбачає дві підстави факультативного і безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності: 1) втрата діянням характеру суспільно небезпечного і 2) втрата особою суспільної небезпечності внаслідок зміни обстановки.

Студенти повинні знати що є загальною передумовою для обох видів звільнення від покарання

Наступне питання про звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку: розміри строків давності та їх обчислення, зупинення перебігу строків давності, відновлення перебігу строку давності у випадку його зупинення, переривання строків давності, обчислення строків давності при їх перериванні, особливості застосування строків давності до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. А також давність виконання обвинувального вироку щодо осіб, яким було призначено додаткове покарання, незастосування давності виконання обвинувального вироку за злочини проти миру та безпеки людства.

Третє питання - звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років. Студенти повинні знати: підстави, умови та особливості його застосування, правові наслідки та умови скасування цього виду звільнення.

Четверте питання - звільнення від покарання за хворобою, його види та підстави. Наслідки одужання осіб, звільнених від покарання за хворобою. Зарахування часу застосування примусових заходів медичного характеру до строку призначеного судом покарання.

Необхідно також засвоїти особливості звільнення від покарання на підставі Закону України про амністію або акта про помилування.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

ЛІТЕРАТУРА.

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 31.

Тема № 18. Судимість, її погашення та зняття

Семінарське заняття

Тема: Судимість, її погашення та зняття

Кількість годин -2 г.

Навчальні питання:

1. Поняття і значення судимості. Правові наслідки судимості. Особи, які визнаються такими, що не мають судимості.

2. Погашення судимості. Строки погашення судимості.

3. Обчислення строків погашення судимості. Наслідки вчинення нового кримінального правопорушення протягом цих строків (ст. 90 КК).

4. Зняття судимості та умови його застосування (ст. 91 КК). Відмінність зняття судимості від її погашення. Види зняття судимості.

Методичні вказівки

При розгляді першого питання студентам необхідно засвоїти положення ст. 88 КК, у котрих встановлюються підстави виникнення судимості як кримінально-правового

наслідку вчинення особою кримінального правопорушення, а також йдеться про правові наслідки, пов'язані зі станом судимості та осіб, які визнаються такими, що не мають судимості. Окремо рекомендується зупинитися на правових наслідках судимості.

Пристаючи до вивчення другого питання передусім слід звернутися до положень ст. 89 КК. При цьому звернути увагу на поняття погашення судимості як автоматичне припинення її дії за умов спливу встановлених законом строків і невчинення особою впродовж цих строків нового кримінального правопорушення.

Розглядаючи третє питання, слід вивчити положення ст. 90 КК та звернути особливу увагу на положення закону стосовно наслідків вчинення нового кримінального правопорушення протягом строків погашення за попереднє.

При розгляді четвертого питання необхідно звернутися до положень ст. 91 КК, засвоїти поняття та підстави для зняття судимості, а також чітко уявити відмінність погашення судимості від її зняття.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 31.

Тема № 19. Обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Практичне заняття № 1

Тема: Обмежувальні заходи й інші заходи кримінально-правового характеру: поняття та види

Кількість годин -2 г.

Навчальні питання:

1. Поняття та види обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство.
2. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру.
3. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру.
4. Види примусових заходів медичного характеру та критерії їх призначення.
5. Примусове лікування.
6. Спеціальна конфіскація

Методичні вказівки

При розгляді першого питання студентам необхідно засвоїти положення ст. 91-1 КК, у котрій встановлюються обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство, з'ясувати поняття та види домашнього насильства, а також види обмежувальних заходів та термін їх застосування.

Пристаючи до вивчення другого та третього питання передусім слід звернутися до положень ст. 92, 93 КК. Окремо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі примусових заходів медичного характеру в системі заходів кримінально-правового характеру.

Вивчивши указані питання, потрібно перейти до визначення видів примусових заходів медичного характеру, закріплених у ст. 94 КК.

Вивчаючи п'яте питання - потрібно чітко уявити відмінність примусового лікування від різних видів примусових заходів медичного характеру.

При розгляді шостого питання необхідно засвоїти поняття і значення спеціальної конфіскації, розглянути підстави для її застосування та відмінності від інших заходів кримінально-правового характеру.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 28, 31.

Практичне заняття № 2

Тема: Поняття та види заходів кримінально-правового характеру та його види

Кількість годин -2 г.

Навчальні питання:

1. Поняття та підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.
2. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру .
3. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

Методичні вказівки

Приступаючи до вивчення першого та другого питання передусім слід звернутися до положень ст. 96-3, 96-4 КК. Окремо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі заходів кримінально-правового характеру в системі Загальної частини КК України, а також на проблемі обґрунтування можливості притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності.

Вивчивши указані питання, потрібно перейти до з'ясування видів заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, закріплених у ст. ст. 96-6 – 96-9 КК.

Окремо слід звернути увагу на законодавчі приписи, закріплені у ст. ст. 96-5, 96-10, 96-11 КК.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 29, 31.

Тема № 20. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Семинарське заняття

Тема: Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Кількість годин -2 г.

Навчальні питання:

1. Загальні засади кримінальної відповідальності неповнолітніх.
2. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності .
3. Види покарань, що застосовуються до неповнолітніх та особливості призначення цих покарань.
4. Особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування.
5. Особливості погашення та зняття судимості стосовно неповнолітніх.

Методичні вказівки

Приступаючи до вивчення першого та другого питання передусім слід звернутися до положень міжнародних документів, спрямованих на захист дитини, та їх імплементації у вітчизняне кримінальне законодавство.

При розгляді другого питання про особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності слід звернути увагу на положення статей 97 і 106 КК.

Розглядаючи третє питання стосовно видів покарань, що застосовуються до неповнолітніх, та особливостей їх призначення, необхідно вивчити положення статей 98 – 103 КК.

Четверте питання стосовно особливостей звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування розкривається за допомогою вивчення положень статей 104 – 107 КК.

Розгляд п'ятого питання стосовно особливостей погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх здійснюється за допомогою вивчення положень ст. 108 КК.

ЛІТЕРАТУРА

Нормативні акти: 1, 2; основна література: 1 – 7; додаткова література: 30.

4. Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Нормативні акти

1. Конституція України : Закон України від 24.06.1996 р. № 254к. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп 2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Справа № 1-33/2004 URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинених стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 13. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 04 червня 2010 р. № 7. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

Основна література

1. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях) : навч. посіб. / О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 520 с.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / А. А. Васильєв, Є. О. Гладкова, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 428 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. / А. М. Яценко, В. Б. Харченко, О. О. Житний та ін.; за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків : Право, 2019. 480 с.
4. Ємельянов В. П. Кримінальне право України. Загальна частина. Основні питання вчення про злочин : наук.-практ. посіб. Харків : Право, 2018. 142 с.
5. Словник Загальної частини кримінального права України / автори-упорядники С. Ф. Денисов, М. В. Пузиревський. Чернігів : Вид-во «Десна Поліграф», 2018. 536 с.

6. Кваліфікація злочинів у діяльності Національної поліції України : навч. посіб. / за ред. О. М. Литвинова. Харків : Константа, 2017. 448 с.
7. Шульга А. М., Павліковський В. І., Вапсва Ю. А. Кримінальне право України. Основні питання та відповіді : посібник. Харків : Майдан, 2014. 276 с.

Додаткова література

1. Політика у сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та практичні проблеми : монографія / за заг. ред. проф. П. Л. Фріса та проф. В. Б. Харченка. Івано-Франківськ – Харків : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. 419 с.
2. Панов М. І. Кримінальна відповідальність : поняття, принципи, підстава // *Право України*. 2012. № 8. С. 249 – 259.
3. Хряпінський П. В. Позитивна кримінальна відповідальність (зміст, форми та реалізація) : науковий нарис. Запоріжжя : ТОВ «КСК-альянс», 2011. 110 с.
4. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : навч. посіб. Київ : Центр учб. літ., 2012. 192 с.
5. Яценко А. М. Обставини, що виключають можливість застосування кримінальної відповідальності // Політика у сфері боротьби зі злочинністю : матеріали наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 9 – 10 грудня 2016 р.). Івано-Франківськ, 2017. С. 140 – 145.
6. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу. Київ : Атіка, 2008. 352с.
7. Самотієвич В. О. Відмежування кваліфікованих від самостійних складів кримінальних правопорушень // *Публічне право*. 2021. № 1. С.147 – 154.
8. Ємельянов В. П., Коростиленко А. В. Дискусійні питання щодо загального поняття об'єкта злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 1. С. 255 – 259.
9. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення. Київ : Дакор, 2010. 736 с.
10. Магарін С. С., Бараненко Д. В. Суб'єкт злочину за новим кримінальним законодавством України : монографія / за ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса : Астропринт, 2011. 104 с.
11. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України // *Вісник Академії правових наук України*. 2019. № 2. С. 133 – 141.
12. Гуренко Д. Ю., Ємельянов В. П. Актуальні питання щодо визначення суб'єкта злочинів // *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 280 – 283.
13. Воробей П. А. Кримінально-правове ставлення в вину. Київ : Атіка, 2010. 176 с.
14. Ємельянов В. П., Харченко В. Б. Особливості законодавчої конструкції та визначення форм вини кримінальних правопорушень з похідними наслідками // *Прикарпатський юридичний вісник : збірн. наук. праць* :

- науково-практичне видання. Вип. 6 (41). Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 97 – 102.
15. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину. Київ : Атіка, 2012. 144 с.
  16. Тихий В. П., Панов М. І. Злочин, його види та стадії : наук.-практ. комент . Київ : Прометей, 2007. 40 с.
  17. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність. Київ : ІДП НАН України; РВВ ЛДУВС, 2013. 560 с.
  18. Митрофанов І. І. Співучасть у злочині : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2012. 208 с.
  19. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації : монографія. Харків СПДФО Вапнярчук Н. М., 2011. 256 с.
  20. Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 192 с.
  21. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину. Харків : ФІНН, 2013. 160 с.
  22. Зінченко І. О., Тютюгін В. І. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання. Харків : ФІНН, 2018. 336 с.
  23. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ : Атіка, 2014. 208 с.
  24. Куц В. М., Ященко А. М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія. Харків : Юрайт, 2013. 328 с.
  25. Малярєнко В. Т. Про покарання новим Кримінальним кодексом України : монографія. Київ : Фонд «Правова ініціатива», 2003. 156 с.
  26. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2011. 240 с.
  27. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КПУ, 2012. 288 с.
  28. Музика А, А. Примусові заходи медичного характеру : монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 125 с.
  29. Крижановський М. В., Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : монографія. Харків : Право, 2020. 264 с.
  30. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2014. 240 с.
  31. Велика українська юридична енциклопедія : У 20 томах. Том 17. Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 1064 с.